

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра філософії та культурного менеджменту

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: «“Культурні маркери”: програма неформальної освіти про національні
традиції для українців за кордоном»

Виконала студентка VI курсу, групи ЗМК-2
спеціальності 034 «Культурологія»
ОПП «Культурологія: проєктна діяльність»
Хомазюк Ірина Борисівна

Керівник – доктор філософських наук, професор
Янковська Жанна Олександрівна
Рецензент – доктор філологічних наук, професор
Вісич Олександра Андріївна

Робота допущена до захисту (протокол № __ засідання кафедри філософії та
культурного менеджменту від _____ 2025 року
Завідувач кафедри: _____ Марія ПЕТРУШКЕВИЧ

Острог, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....

РОЗДІЛ I. ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ «ХВИЛЬ» УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ.....

1.1. Збереження ідентичності українців діаспори різних «хвиль» виїзду до 2000-х років: культурні наслідки.....

1.2. Особливості етапів виїзду українців за кордон у період із 2000 до 2022 рр.....

1.3. Характеристика сучасної (вимушеної) хвилі еміграції українців (2022-2025 рр.) у різні країни...

1.3.1. Психологічний вимір сучасної хвилі еміграції.....

1.3.2. Культурно-освітній вимір сучасної еміграції: проблема збереження культурної ідентичності.....

1.3.3. Обґрунтування вибору теми проекту...

Висновки до Розділу I.....

РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ПОТРЕБ УКРАЇНЦІВ ЗА КОРДОНОМ (СУЧАСНА ХВИЛЯ).....

2.1. Українська еміграція в Європі періоду російсько-української війни: характеристика, структура, динаміка, особливості.....

2.2. Культурні та освітні потреби українців у діаспорі: аналітичний погляд та особистий досвід.....

2.3. «Культурні маркери» і культурні простори як основа збереження культурної ідентичності: основні виклики та ризики.....

2.4. Неформальна освіта в середовищі української еміграції як простір трансляції культурного досвіду: види і форми самоорганізації.....

Висновки до Розділу II.....

Розділ III. ПРОГРАМА НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ ЗА КОРДОНОМ.....

3.1. Концепція програми, її місце і роль в сучасних діаспорних практиках.....

3.2. Цільові аудиторії програми.....

3.3. Структура програми та її освітня логіка.....

3.4. Методологія програми: сучасні підходи, соціальні мережі, digital-платформи.....

3.5. Партнерська інфраструктура програми, її фінансування.....

3.6. Можливості масштабування програми в Європі та інших країнах.....

Висновки до Розділу III.....

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ.....

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ ...

ДОДАТКИ.....

Вступ

Початок ХХІ століття позначений інтенсивними процесами глобальної мобільності, транснаціональних комунікацій та глибоких цивілізаційних зрушень, у межах яких національні культури опиняються у нових просторах існування. Для України особливо драматичним і визначальним став період після 2014 року, а згодом – повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році, яке спричинило найбільшу хвилю вимушеної міграції в Європі з часів Другої світової війни. Мільйони українців були змушені залишити свої домівки й інтегруватися у нові соціокультурні середовища, що актуалізувало питання збереження культурної ідентичності, передачі національних традицій та створення нових освітніх форматів для підтримки українських громад за кордоном.

Власний досвід переїзду до Амстердама в період війни став безпосереднім поштовхом до усвідомлення цієї потреби. Опинившись у новій культурній реальності, я зіткнулася з проблемами, що переживають більшість українських сімей: як зберегти й передати дітям національні традиції, як підтримати українську ідентичність у повсякденному житті, як створити середовище, де українська культура буде не лише представлена, а й розвиватиметься органічно в мультикультурному контексті. У взаємодії з місцевими українськими громадами стало очевидно, що традиційні інституційні форми освіти не забезпечують повноцінного культурного супроводу діаспори, тоді як неформальна освіта, культурні простори та сучасні комунікаційні канали можуть відігравати ключову роль у формуванні сталих механізмів передачі культурного коду.

Актуальність проєкту. Тема «"Культурні маркери": програма неформальної освіти про національні традиції для українців за кордоном» зумовлена кількома взаємопов'язаними чинниками. На міжнародному рівні це виклик глобальної міграції та необхідність інтеграції національних культур у полікультурні середовища, не втрачаючи автентичності. Національний контекст

визначений масштабною українською діаспорою, що формує нові осередки культурного життя у країнах ЄС, зокрема в Нідерландах. На рівні особистого досвіду – це потреба підтримати українських дітей та дорослих, які опинилися у новій соціокультурній реальності та прагнуть утримати зв'язок з власною культурною спадщиною.

Проблемна ситуація полягає у відсутності комплексної, сучасної, адаптованої до потреб діаспори програми неформальної освіти, яка б системно працювала з поняттям культурних маркерів – символів, ритуалів, традицій, побутових практик, естетичних кодів, способів спільного досвіду, що формують національну ідентичність. У той час як українські школи вихідного дня виконують важливу педагогічну функцію, вони здебільшого не включають сучасні культурні формати: інтерактивні практики, мистецькі воркшопи, цифровий сторітелінг, міжпоколіннів обміни, роботу з новими українськими діаспорними маркерами, що вже формуються у країнах перебування.

Метою цього кваліфікаційного проєкту є розробка концепції та структури програми неформальної освіти «Культурні маркери» для українців за кордоном, яка сприятиме збереженню національної ідентичності, розвитку культурної компетентності та формуванню стійких зв'язків між поколіннями українців у діаспорі.

Для досягнення мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати теоретичні підходи до вивчення діаспор та культурних маркерів;
- дослідити досвід української еміграції та її сучасні трансформації;
- виявити культурні потреби українців за кордоном на основі особистого досвіду та експертних інтерв'ю;
- розробити концепцію та структуру програми неформальної освіти;
- визначити механізми її комунікації, інформаційного супроводу та можливості масштабування.

Об'єктом дослідження є українська діаспора у Європі з акцентом на сучасній її хвилі, а також культурні практики української діаспори.

Предметом – культурні маркери та практики як інструменти збереження національної ідентичності в умовах еміграції.

Теоретична основа дослідження. У контексті роботи доцільним є звернення до теоретичних засад діаспорології. Відомий дослідник В. Сафран визначає діаспору як «спільноту, що зберігає колективну пам'ять, міф про батьківщину та прагнення до культурної репродукції за межами країни походження» [27, р. 83]. Робін Коен розширює це поняття, наголошуючи на активній участі діаспор у культурному обміні, створенні нових ідентичнісних практик та формуванні «транснаціональних культурних просторів» [17]. Джеймс Кліффорд пропонує розглядати діаспору як «мережу зв'язків, маршрути, а не корені» [16], що особливо релевантно для українців, які після 2022 року стали однією з найдинамічніших мігрантських спільнот Європи. На формування сучасної української діаспори також накладається концепція Бенедикта Андерсона про «уявлені спільноти», згідно з якою нація існує через механізми символічної взаємодії, комунікації та спільні культурні коди [8].

Джерельну базу дослідження становить сукупність наукових, нормативно-правових, аналітичних та емпіричних матеріалів, які дозволяють комплексно розкрити феномен культурних маркерів у контексті сучасних соціокультурних процесів та життя українців за кордоном.

До наукових джерел належать:

- праці з культурології, соціальної антропології, етнології, соціології культури;
- дослідження з проблем культурної ідентичності, національної пам'яті, символів і маркерів культури;
- теоретичні концепції діаспори, міграції, транснаціоналізму (українські та зарубіжні автори);

Також слід зазначити нормативно-правові та програмні документи, до яких входять:

- документи ЮНЕСКО (зокрема Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини);

- стратегії та програми культурної політики України;

- документи, що регламентують діяльність української діаспори, культурної дипломатії, неформальної освіти;

- матеріали Міністерства культури та інформаційної політики України, МЗС, Українського інституту.

Аналітичні та статистичні матеріали також є невід'ємною частиною дослідження, серед яких:

- звіти міжнародних організацій (UNESCO, EU, OECD);

- аналітичні дослідження щодо міграційних процесів, інтеграції діаспор, культурної адаптації;

- соціологічні опитування та статистичні дані, що ілюструють динаміку культурної ідентичності українців за кордоном.

Особливу цінність для дослідження становлять емпіричні джерела (авторські матеріали):

- глибинні інтерв'ю з представниками української діаспори;

- матеріали з діяльності культурних центрів, освітніх ініціатив, громадських організацій;

- власні спостереження авторки в межах реалізації проєкту «Культурні маркери»;

- кейси культурних практик у країнах перебування (зокрема в Нідерландах).

Методи дослідження:

- порівняльний аналіз;

- культурологічний підхід;

- діаспорологічні теорії;

- методи якісного дослідження (інтерв'ю, включене спостереження);

- методи проєктного менеджменту.

Наукова новизна дослідження полягає у створенні комплексної моделі програми неформальної освіти, що базується на сучасних культурологічних концепціях та практичному досвіді діаспори; у введенні до наукового обігу

нових емпіричних даних щодо культурних потреб українців за кордоном; у розробці практичного інструментарію для підтримки ідентичності мігрантів.

Теоретична і практична значущість роботи.

Теоретична значущість роботи полягає в систематизації та уточненні поняття культурних маркерів у контексті формування культурної ідентичності українців за кордоном та розширенні теоретичних підходів до вивчення неформальної культурної освіти.

Практична значущість полягає у можливості впровадження програми в культурних центрах, українських громадах, просторах неформальної освіти в Європі, зокрема в Амстердамі. Матеріали проєкту можуть бути використані для створення нових культурних ініціатив, навчальних курсів, освітніх програм для дітей і дорослих.

Історичний вимір української еміграції свідчить про багатосходовість і тяглість діаспорних процесів. Перша хвиля (кінець XIX – початок XX ст.) була економічною та трудовою. Друга хвиля (міжвоєнна і повоєнна) мала політичний та інтелектуальний характер. Третя (1990-ті) – переважно економічна. Четверта (після 2014 року) – політична та вимушена. П'ята хвиля, пов'язана з повномасштабним вторгненням, є наймасштабнішою і характеризується сімейною, жіночою та дитячою міграцією, що радикально змінює структуру української діаспори. Особливістю цієї хвилі є активне прагнення до збереження національної ідентичності, самоорганізація громад та створення культурних ініціатив «знизу».

У цьому середовищі виникають нові культурні маркери: предмети побуту, символи, стиль одягу, мистецькі практики, фотографічні наративи, освітні формати. Навіть українські fashion-бренди, зокрема мій власний бренд жіночого одягу, не обов'язково виступаючи центральним об'єктом дослідження, можуть бути прикладом того, як через естетику, форми, силуети й матеріали транслюється культурна пам'ять, національний стиль і нова українська суб'єктивність. Дизайн, створений в Україні та репрезентований у Європі, стає

не лише елементом креативної економіки, а й каналом м'якої культурної дипломатії.

Усі ці передумови окреслюють потребу у створенні проєкту, що інтегрує теоретичні засади діаспорології, сучасні освітні практики та реальні потреби українських громад за кордоном. Програма «Культурні маркери» – це інноваційний формат неформальної культурної освіти, спрямований на збереження, трансляцію та осмислення українських традицій у середовищі міграції. Вона орієнтована на дітей, підлітків та дорослих українців, які проживають за межами батьківщини, зокрема у Амстердамі, але потенційно може бути масштабована на інші країни Європи.

Апробація результатів дослідження. Проєкт знаходиться в стадії апробації, тож здійснюється збір зворотного зв'язку та коригування окремих елементів. Його структура та методика можуть бути доопрацьовані за результатами впровадження. В силу того, що сама належу до числа аналізованої діаспори та через об'єктивні й суб'єктивні причини не було змоги обговорити положення проєкту на наукових конференціях і здійснити публікації, що планується пізніше як продовження цієї роботи.

Структура роботи: проєкт складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатку.

У першому розділі обґрунтований вибір теми проєкту, описана проблематика та теоретичні засади дослідження культурних маркерів, діаспорної ідентичності та неформальної освіти в українській діаспорі. Другий розділ є аналітичним, в ньому описано дослідження неформальної освіти українців за кордоном, що існує на даний час в Європі та поза її межами. У третьому розділі розроблена концепція програми неформальної освіти для українців за кордоном, що відповідає викликам нового часу.

Робота складається із 83 стрінки основного тексту.

РОЗДІЛ I. ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ «ХВИЛЬ» УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

1.1. Збереження ідентичності українців діаспори різних «хвиль» виїзду до 2000-х років: культурні наслідки

Поняття «діаспора» протягом XX–XXI ст. значно змінило теоретичний зміст. Від означення «розсіяння народу» воно трансформувалося до складного соціокультурного явища з власними законами, динамікою та механізмами формування ідентичності.

У своїй праці «Diasporas in Modern Societies» (1991) Вільям Сафран запропонував шість критеріїв, які описують діаспору як спільноту розселення за межами історичної батьківщини;

- наявність колективної пам'яті про походження;
- відчуття неповної інтегрованості в країні проживання;
- прагнення повернення або збереження зв'язків з батьківщиною;
- передання ідентичності між поколіннями;
- згуртованість та інституційність спільноти.

Отож, за визначенням вченого, «діаспори – це спільноти меншин, що проживають за межами батьківщини і чий члени поділяють колективну пам'ять або міф про свою історичну землю походження» [26, с. 83]. Це визначення стало точкою відліку для всіх подальших концепцій. У книзі «Global Diasporas» (1997) Леонард Коен розробив типологію діаспор, яка включає:

- трудові діаспори (пошук роботи);
- торговельні (історичні мережі обміну);
- імперські;
- культурні;
- жертвенні (вимушені через війни або переслідування).

Тому Л. Коен пише, що «діаспори слід розглядати як динамічні утворення, здатні адаптуватися до нових соціальних і політичних контекстів» [16, с. 26].

Історія української діаспори є складним процесом, у якому збереження національної ідентичності виступає не як данність, а як результат тривалої культурної, освітньої та символічної роботи спільнот за межами батьківщини. До початку XXI століття українська міграція формувалася хвилеподібно, реагуючи на соціально-економічні, політичні та геополітичні виклики різних історичних періодів. Кожна з хвиль еміграції продукувала власні моделі ідентичності, механізми самоорганізації та культурні наслідки, які суттєво вплинули як на розвиток діаспорних спільнот, так і на культурний образ України у світі.

У культурологічному сенсі діаспора не є пасивним «збереженням минулого», а простором активного конструювання ідентичності. Як зазначає Стюарт Голл, ідентичність не є фіксованою сутністю, а формується у процесі репрезентації та історичного досвіду. Цей підхід дозволяє розглядати українську діаспору різних хвиль як динамічний культурний феномен: «Культурна ідентичність не є фіксованою сутністю – це позиціонування, що постійно перебуває у процесі становлення» [Hall, 1990, с. 225].

Українська міграція мала п'ять хвиль, кожна з яких мала власний ритм і відтінок: від перших трудових емігрантів XIX століття до вимушених переселенців новітнього часу. З кожною хвилею народжувалися нові форми самоорганізації, зберігалися традиції і творилася унікальна ідентичність.

Історія української міграції – це складний багат шаровий процес, у якому поєднуються економічні, політичні, культурні та екзистенційні мотиви. Протягом більш ніж ста п'ятдесяти років українці покидали батьківщину з різних причин, і кожна хвиля еміграції несла власний ритм, сенс і відтінок. Ці хвилі формували нові спільноти, створювали унікальні форми самоорганізації, зберігали пам'ять і традицію, але водночас відкривали простір для культурних новацій. Тому звернемося хоча б тезисно до історії української діаспори.

Першою вважають хвилю кінця XIX – початку XX століття, коли масова трудова міграція охопила українців із Галичини, Буковини та Закарпаття. Люди виїжджали переважно з економічних причин: нестача землі, високе податкове навантаження та соціальна нерівність штовхали селян у пошуках заробітку до

Канади, Бразилії, США та Аргентини. Ці перші громади заклали підвалини організованого українського життя за кордоном: вони створювали читальні, кооперативи, церковні громади, перші аматорські театри. Для них характерною була глибока прив'язаність до традиційної культури, яка стала основою для формування ранніх діаспорних інституцій. Багато хто з істориків, соціологів, економістів досліджували хвилі української міграції та становлення діаспор в країнах світу. Багато уваги цьому приділив О.Субтельний в своїй книзі «Україна: історія» [7].

Друга хвиля припала на міжвоєнний період і мала інший характер. До трудової міграції додалася політична – її спричинили наслідки Першої світової війни, поразка української визвольної боротьби 1917–1921 років та репресії в радянській Україні. Значна частина науковців, митців, військових і державних діячів опинилася в Польщі, Чехії, Словаччині, Німеччині, Франції та Австрії. Саме ця хвиля дала світові яскраву еміграційну інтелігенцію, що створила унікальні культурні центри, видавництва, наукові інституції (зокрема Український Вільний Університет). Їхня діяльність зіграла важливу роль у збереженні української національної ідентичності в умовах бездержавності.

Третя хвиля виникла після Другої світової війни і була значною мірою вимушеною. Мільйони людей залишились без домівок, а страх перед репресіями в СРСР спонукав багатьох українців залишитися на Заході як переміщені особи. Саме тоді формуються нові осередки українського життя у США, Канаді, Австралії та Західній Європі. Характерною рисою цієї хвилі була сильна політична організація – створювались українські комітети, молодіжні організації пластового типу, мережі культурного спротиву радянській пропаганді. Українці активно працювали над тим, щоб представити свою історію і культуру світові, що в майбутньому мало велике значення для міжнародного визнання України.

Четверта хвиля, що почалася наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, збіглася з розпадом СРСР і здобуттям Україною незалежності. Вона була переважно трудовою та економічною. Українці виїжджали до країн ЄС, зокрема Італії, Португалії, Іспанії, Чехії, Польщі, а також до Канади та США. Цю хвилю

часто називають «міграцією виживання», оскільки причинами були нестабільність, економічна криза та прагнення матеріальної стабільності. Для цієї хвилі характерна подвійна ідентичність, орієнтація на тимчасове перебування за кордоном і відсутність чіткої культурної стратегії. Проте, попри тимчасовий характер виїздів, саме ця група заклала фундамент сучасних українських діаспорних громад, які згодом активно включилися у гуманітарні та волонтерські процеси після 2014 року.

П'ята хвиля, що розпочалася після повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році, стала наймасштабнішою, найскладнішою та найбільш травматичною за всю історію української міграції. Вона поєднує в собі ознаки воєнної, гуманітарної, економічної та психологічної міграції. Мільйони людей, серед яких велика частина – жінки з дітьми, були змушені залишити домівки. Однак специфіка цієї хвилі полягає у високому рівні соціальної та культурної активності українців. Люди, опинившись у новому середовищі, прагнули не лише забезпечити базову безпеку, а й зберегти власну ідентичність, підтримати дітей, відтворити звичні практики спільності.

Саме тому по всьому світу швидко з'явилися нові та дуже динамічні інституції:

- суботні школи з інтеграцією української мови та історії;
- культурні центри, спрямовані на міжкультурний діалог;
- жіночі об'єднання, що виконують роль терапевтичного простору;
- дизайнерські та мистецькі ініціативи, які допомагають зберігати культурні коди через одяг, творчість і ремесла;
- освітні програми й майстерні для дітей і дорослих;
- психологічні групи підтримки, що працюють із травмою вимушеного переселення.

Ці практики підсилюють внутрішню стійкість спільнот, допомагають інтегруватися в нове середовище, не втрачаючи зв'язку з батьківщиною, та демонструють світу сучасну, живу й активну українську культуру.

П'ята хвиля відрізняється ще й тим, що вона відбувається у цифрову добу. Завдяки соціальним мережам, онлайн–спільнотам і миттєвій комунікації українські

діаспори стали більш взаємодіючими, глобальними та мобільними. Це дає можливість підтримувати зв'язок із родиною та Україною, організовувати транснаціональні волонтерські ініціативи, об'єднувати митців, освітян, психологів і підприємців. Тому діаспора цього етапу – не тільки спільнота людей, що пережили втрату дому, але й активна культурна сила, яка формує новий образ України у світі. Як писав І. Лисяк-Рудницький, «Українська еміграція виконувала функцію інтелектуального резерву нації» [4, с. 187].

1.2. Особливості етапів виїзду українців за кордон у період з 2000 до 2022 рр.

Українська діаспора ХХІ століття поєднує в собі риси культурної, політичної, жертвовної та трудової міграції. Особливо яскраво це проявилось у новій хвилі після 2022 року, коли досвід втрати і пошук психологічної підтримки стали визначальними для багатьох українців.

У праці «Defining Diaspora, Refining a Discourse» Кім Батлер пропонує новий, гнучкий підхід до визначення діаспори: «Діаспора – це не стільки пам'ять про батьківщину, скільки транслокальна мережа, що постійно трансформується. Вона стоїть на:

- багат шаровості ідентичності;
- відсутності обов'язкового прагнення повернення;
- важливості мережових зв'язків;
- культурній автономії спільноти» [14].

Цей підхід особливо близький сучасній українській міграції: багато хто не знає, чи повернеться додому, але зберігає у серці прагнення не втратити свою культурну сутність.

Українська традиція дослідження діаспори вирізняється акцентом на культурній пам'яті, ролі еміграції в збереженні української ідентичності та важливості спільнотної самоорганізації.

На данному етапі діаспора стає культурним форпост України за кордоном. Мені здається, таке означення точно окреслює сутність діаспорного життя, адже

воно передає не лише факт існування українців поза межами держави, але й підкреслює активну роль цих спільнот у збереженні та трансляції української культури, у формуванні міжнародного іміджу країни та у духовній підтримці нації в моменти криз і випробувань. Воно резонує з тим реальним досвідом, який сьогодні проживають мільйони українців, вимушених покинути свої домівки через російсько-українську війну. Те, що ще кілька років тому здавалося метафорою, нині набуло абсолютно конкретного змісту: діаспора справді стала форпостом – місцем, де українська мова звучить навіть тоді, коли її намагаються знищити; де оберігають пам'ять, коли її намагаються стерти; де вибудовується нова солідарність, коли стара була обірвана війною. Форпост – це те, що тримає лінію, що не дозволяє культурі зникнути чи розчинитися. Форпост не є втечею – це стратегічний простір, у якому культура не просто зберігається, а продовжує діяти, розвиватися, впливати. Саме такою сьогодні стала українська діаспора в Європі, Північній Америці та інших регіонах світу: активною, видимою, згуртованою і здатною до культурної мобілізації.

Війна оголила фундаментальний смисл діаспори як простору, що не тільки зберігає культуру, але й захищає її. Адже культурна боротьба стала не менш важливою, ніж військова чи дипломатична. Росія веде війну не лише за території, але й за значення, за право визначати, хто такі українці, якою є їхня історія, культура і майбутнє. У такому контексті будь-яка українська громада за кордоном – школа, центр, жіноча спільнота, культурний клуб, мистецький простір – стає своєрідним бастионом українського голосу.

Це відчувається у щоденних практиках діаспорного життя: у викладанні української мови дітям, які вже виростають у мультикультурному середовищі; у проведенні культурних подій, що пояснюють місцевим громадам сенс і цінність українських традицій; у мистецьких і освітніх проєктах, що переосмислюють травму й перетворюють її на культурний ресурс; у створенні дизайнерських брендів, які несуть українську естетику в європейський простір; у волонтерських ініціативах, що підтримують армію й цивільних в Україні. Це все – незаперечні прояви того, що діаспора є активним культурним суб'єктом, який не дозволяє

українській ідентичності бути маргіналізованою або заміненою зовнішніми наративами.

Більше того, розвиток діаспори як культурного форпосту має стратегічне значення у широкому міжнародному контексті. Діаспорні громади стають комунікаторами між Україною та країнами проживання, формують мережі підтримки, впливають на громадську думку, організовують акції солідарності, виступають адвокатами українських інтересів. Їхній культурний вплив посилює політичний і соціальний, створюючи багаторівневий ланцюг взаємодії. Саме тому частіше діаспора перетворюється на транснаціонального актора, здатного впливати на міжнародні відносини, гуманітарні процеси та культурні політики.

Особливо важливо, що ця сила формується природно, через щоденне життя й творчість. Люди, які рятуються від війни, несуть із собою не лише біль, але й культуру: старі і нові пісні, вишиванки традиційні та осучаснені, кухню, дитячі ігри, пам'ять про родинні історії, мову, жест, ритуал. Через це діаспора стає місцем відновлення ідентичності, збереження внутрішньої цілісності та колективного смислу.

У зв'язку з війною між Україною та росією поняття діаспори, як форпосту, набуває ще одного важливого виміру – морального. Бути культурним форпостом означає відстоювати українську суб'єктність у світі, який часто сприймає конфлікт через спрощені схеми. Діаспора має можливість пояснити глибину української історії, унікальність мови, сенс боротьби за свободу, правду про події війни. Це не лише культурна робота, але й етична позиція – свідчення про те, ким є українці й чому їхня культура повинна бути збережена.

Таким чином, ідея діаспори як культурного форпосту сьогодні не просто теоретична. Це – реальність, яку творять мільйони українців, перебуваючи в різних країнах світу. Це – унікальна сила, що формує нову українську глобальну ідентичність. І це – те, що відчуваю я сама, проживаючи власний досвід вимушеної еміграції, працюючи, створюючи, беручи участь у культурному житті української спільноти. Саме так проявляється жива культура – коли вона супроводжує людину

навіть у найважчі часи та перетворюється на основу стійкості, солідарності та національної гідності.

Період від початку 2000-х до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року формує відносно цілісний міграційний цикл, у якому українська мобільність поступово переходить від переважно «заробітчанської» до змішаних форм (праця + освіта + довша легалізація + переміщення сім'ї), а після 2014 року – до поєднання економічних чинників із безпековими та політичними. У цьому циклі змінюється географія напрямків, соціальний профіль мігрантів, канали виїзду (візові, контрактні, освітні, безвізові) і роль діаспорних мереж як «інфраструктури виживання» та культурної опори.

Цей період варто розглядати як послідовність етапів, кожен з яких має власну логіку:

- економічна стабілізація й формування масової трудової міграції;
- поглиблення гендерно спеціалізації;
- переформатування після глобальної кризи 2008–2009 рр.;
- різкий геополітичний перелом 2014 року;
- ефект безвізового режиму 2017 року;
- проблеми мобільності 2020–2021 рр.;
- передвоєнна напруга та перші тижні 2022 року.

Etap I (2000–2004). На початку 2000-х виїзд за кордон для багатьох українців був продовженням 1990-х – стратегією домогосподарств компенсувати нестабільні доходи, слабкий ринок праці та нерівномірність можливостей між регіонами. Ключова особливість цього етапу – нормалізація практики тимчасових заробітків: люди не стільки «емігрують», скільки вбудовують поїздки у сімейний бюджет як повторюваний цикл (поїхав–заробив–повернувся–інвестував у ремонт/навчання дітей–знову поїхав).

У цей час активно працюють уже сформовані канали до Південної Європи (Італія, Іспанія, Португалія), а також до країн-сусідів і пострадянського простору (зокрема РФ як вагомий напрям до 2010-х). Типовими стають низько- та

середньокваліфіковані сегменти зайнятості: будівництво, сезонне сільське господарство, доглядова праця, домашній сервіс.

Уже в ці роки накопичується неформальний «капітал мобільності»: знання маршрутів, посередників, правил легалізації, вартості документів, ризиків. Він передається через родинні та земляцькі мережі й стає своєрідною «тіньовою інституцією», що частково заміщує слабкі механізми соціального ліфта всередині країни.

Етап II (2004–2008). Період після 2004 року позначений двома взаємопов'язаними процесами: посиленням орієнтації на ЄС як простір праці та одночасним закріпленням повторюваної (циркулярної) мобільності. Цей етап не означає одномоментного «переселення», радше – вибудову тривалих транснаціональних режимів життя, коли родина функціонує між двома економіками: одна – заробляє, друга – відтворює повсякденність. Важливою рисою стає розподіл міграції за статтю й типом зайнятості: чоловіки частіше – будівництво/ремонт/логістика, жінки – догляд, домашня праця, сервіс. Так формується «інфраструктура догляду», у якій українки виконують емоційно й фізично виснажливу роботу, що водночас дає регулярні перекази й підтримує домогосподарства в Україні.

Перекази з-за кордону стають системним чинником макроекономічної стабільності та сімейної стійкості. За даними Світового банку, показник приватних переказів як частки ВВП є одним із важливих маркерів ролі міграції в економіці України. На рівні домогосподарств перекази виконують не лише «споживчу» функцію, а й інвестиційну: ремонт житла, навчання дітей, медичні витрати, запуск малого бізнесу.

Циркулярна міграція змінює уявлення про норму: з'являється нова «культура праці» (інша дисципліна, інший темп, інші стандарти сервісу) та нова культура споживання. Поступово формується соціальний прошарок людей із подвійною компетентністю: вони «вдома» в українській реальності, але вже мають повсякденні навички європейського середовища.

Етап III (2008–2013). Світова фінансова криза 2008-2009 років стала тестом на міцність міграційних каналів. Частина мігрантів зіткнулася зі скороченням зайнятості в будівництві та сервісі, зростанням конкуренції та посиленням контролю. Це не «скасувало» міграцію, але переформатувало її: одні маршрути ослабли, інші – зміцніли; частина людей почала прагнути більшої легалізації, стабільніших контрактів або переходу до інших країн.

Якщо у 2000-х домінувала логіка «заробити й повернутися», то після кризи посилюється логіка «закріпитися», принаймні частково: отримати легальний статус, підтвердити кваліфікацію, перевезти члена сім'ї, змінити тип зайнятості на менш ризикований. Виникає також помітніша освітня мобільність: навчання стає каналом довшого перебування й інтеграції в європейські ринки праці.

На цьому етапі загострюються соціальні наслідки: тривала роз'єднаність сім'ї, емоційне виснаження, «подвійне навантаження» жінок (доглядова праця за кордоном + організація сімейної підтримки вдома). Водночас зростає значення громадських і церковних осередків за кордоном як місць не лише допомоги, а й відновлення гідності та приналежності.

Етап IV (2014–2016). Події 2014 року (Революція Гідності, анексія Криму, війна на Сході) запускають якісно нову фазу. Навіть коли люди формально виїжджають «на роботу», у мотивах з'являються безпекові та політичні компоненти: бажання стабільності, уникнення мобілізаційних ризиків, пошук перспектив для дітей.

У цей період також відбулась часткова зміна географії: від РФ до ЄС. Дослідження європейських інституцій фіксують, що у 2012 році росія була провідним напрямом для українських трудових мігрантів, однак після 2014 року ця структура суттєво змінюється, і до 2017 року ключовим напрямом стає Польща. Це зміщення важливе не лише статистично: воно означає зміну мовного середовища, правових режимів, культурних горизонтів і – у підсумку – зміну траєкторій інтеграції.

Польща в цей період перетворюється на «міграційний хаб». Польський ринок праці, зокрема через попит на робочу силу та інструменти спрощеного

працевлаштування, стає головним “вхідним коридором” українців у європейський простір. Водночас Польща часто виступає не кінцевою точкою, а проміжним етапом – місцем накопичення легального стажу, мови, документів, що відкривають наступні кроки мобільності.

Етап V (2017–2019). Запровадження безвізового режиму з ЄС у червні 2017 року стало символічним і практичним рубежем. Важливо підкреслити: безвіз не дає права на роботу, але істотно спрощує короткотермінові поїздки (до 90 днів у будь-які 180 днів) для власників біометричних паспортів.

Що змінилося фактично під час цього етапу:

- мобільність стала «легшою»: більше поїздок для пошуку роботодавця, переговорів, сезонних циклів, повернень додому;
- зросла частота коротких маршрутів, що підсилює циркулярність і транснаціональний стиль життя;
- розширилися «сірі» зони: короткотерміновий в'їзд за безвізом може поєднуватися з нелегальною працею, що створює додаткові ризики експлуатації та нестабільності (залежність від посередників, страх перевірок, вразливість у конфліктах із роботодавцем).

В цей період сталася фактична зміна соціального профілю міграції. У 2017–2019 роках активніше виїжджають молодші групи, зокрема ті, хто поєднує працю з навчанням, стажуванням, мовними курсами. Освітня міграція стає не лише культурним, а й економічним ресурсом: дипломи й навички, отримані в ЄС, перетворюються на капітал довготривалої інтеграції.

Етап VI (2020–2021). Пандемія COVID-19 стала різким розривом звичних режимів мобільності. Закриття кордонів, карантинні правила, падіння зайнятості в сервісній економіці та водночас збереження попиту в окремих секторах (сільське господарство, догляд, логістика) створили суперечливу картину: частина людей повернулася, частина – не змогла виїхати, частина – навпаки намагалася втриматися за будь-яку роботу за кордоном. Ключова особливість цього етапу – різке зростання невизначеності. Для транснаціональних сімей (коли один/двоє працюють за кордоном, а діти – в Україні) пандемія оголила вразливість: перервані

канали передачі грошей, неможливість приїхати на кризу/хворобу, психологічна втома від постійного ризику.

Поряд із обмеженнями руху зміцнюється цифровий вимір підтримки: дистанційні консультації, онлайн-навчання дітей, цифрові фінансові сервіси. Це важливо для культурологічного аналізу: цифрова комунікація стає частиною міграційної інфраструктури нарівні з транспортом і документами.

Етап VII (січень–24 лютого 2022). Початок 2022 року був фазою наростаючої тривоги, але ще в рамках «звичної» (довоєнної) логіки: люди планували сезони роботи, навчання, сімейні поїздки. Водночас відчуття небезпеки змінювало поведінку: зростала увага до документів, заощаджень, маршрутів евакуації, можливостей тимчасового прихистку в знайомих за кордоном.

Цей короткий період важливий як антропологічна межа: те, що ще вчора було економічною стратегією, за лічені тижні перетворилося на масовий вимушений виїзд. Саме тому розгляд 2000–2022 рр. як завершеного циклу дозволяє чітко відрізнити: довоєнну трудову/освітню мобільність (часто циркулярну, з плануванням повернення), від вимушеного переміщення після 24.02.2022 (з домінуванням безпекового мотиву, гуманітарних режимів, іншою демографією й масштабом). Дані, наведені в цьому розділі, базуються на стастичних звітах Світового Банку, Державної служби статистики України, UNHCR, IOM, UNECE.

Маємо відзначити риси, що були характерні для всього періоду 2000–2022 рр. Для значної частини українців характерним був не «один переїзд назавжди», а повторювані цикли. Це впливало на структуру ідентичності: люди одночасно належать до двох соціальних реальностей, а «дім» починає існувати як мережа зв'язків, а не лише як територія. Перекази компенсують економічні дефіцити, але створюють інший дефіцит – дефіцит присутності. Звідси типова напруга: матеріальна стабілізація може супроводжуватися емоційним розривом, втомою, відчуттям провини, складною динамікою ролей у сім'ї.

У багатьох випадках не державні програми, а саме мережі (родина, земляцтва, церковні громади, професійні канали) забезпечували перший прихисток, пошук роботи й адаптацію. У культурологічному сенсі ці мережі є

“носіями норм”: вони передають сценарії поведінки, мову, культурні коди, способи виживання.

Важливою рисою була неоднорідність статусів: від повної легалізації до тимчасових дозволів і неформальної зайнятості.

Поступово змінювалися уявлення про працю, сервіс, приватність, взаємини з інституціями. Навіть ті, хто не інтегрувався повністю, привозили назад у країну нові звички й стандарти, які впливали на локальні культури міст і сіл (від ремонтів і побуту до освітніх амбіцій дітей).

Період 2000–2022 років – це еволюція від масової трудової міграції “на заробітки” до складних змішаних форм мобільності, у яких економічні мотиви поступово поєднуються з освітніми, статусними та після 2014 року – з безпековими.

1.3. Характеристика сучасної (вимушеної) хвилі еміграції українців (2022-2025 рр.) у різні країни

1.3.1. Психологічний вимір сучасної хвилі еміграції

Сучасні дослідження з психології еміграції показують, що вимушене переселення викликає багато переживань, які впливають на формування діаспорної ідентичності та потребу в культурній підтримці. Для багатьох українців після 2022 року еміграція була не вибором, а необхідністю. Дослідники відзначають притаманні психологічні проблеми, пов’язані з вимушеною міграцією:

- тривожність і невизначеність майбутнього;
- втрату відчуття безпеки;
- посттравматичні реакції;
- горе втрати дому, близьких, звичного життя.

Психологи підкреслюють, що звернення до пісень, традицій і ритуалів дому відіграє важливу стабілізуючу роль у психоемоційному стані вимушених мігрантів, оскільки відтворює відчуття безперервності життя в умовах радикального розриву. Колективний або навіть індивідуальний спів, святкування традиційних дат, приготування звичних страв або дотримання щоденних «домашніх» ритуалів

виконують функцію символічного якоря, що повертає людину до знайомого культурного коду й знижує рівень тривоги. В роботах І.Ялома та В.Дер.Колка багато уваги приділено простим і доступним способам зниження тривоги [32,34].

Такі практики не лише активізують пам'ять і тілесні звички, а й відновлюють почуття приналежності та внутрішньої опори, дозволяючи інтегрувати травматичний досвід у більш стійку життєву наративну структуру. Адаптація вимушених мігрантів супроводжується комплексом взаємопов'язаних проблем, серед яких провідне місце посідає психологічна дезорієнтація та втрата відчуття контролю над власним життям. Вимушений характер виїзду означає розрив звичних соціальних ролей, професійної ідентичності та щоденних практик без етапу поступової підготовки. Травматичний досвід війни, втрати дому, близьких або статусу посилюється невизначеністю майбутнього і тривалим очікуванням рішень від державних та міжнародних інституцій.

У таких умовах адаптація часто має не лінійний, а фрагментарний характер: періоди зовнішньої стабілізації можуть чергуватися з внутрішнім виснаженням, почуттям провини за «виживання» та складністю інтеграції особистого минулого у нову життєву реальність.

Не менш суттєвими є соціально-культурні бар'єри адаптації, пов'язані з мовою, ринком праці та відмінностями у нормах повсякденної взаємодії. Навіть за наявності правового захисту вимушені мігранти часто стикаються з декваліфікацією, неможливістю підтвердити освіту або професійний досвід, що призводить до зниження соціального статусу й економічної залежності. Додатковим викликом стає напруга між необхідністю інтеграції у приймаюче суспільство та внутрішньою потребою зберегти власну культурну ідентичність, мову і зв'язок з батьківщиною. У результаті адаптація постає не як швидке «включення» у нове середовище, а як тривалий процес балансування між виживанням, інтеграцією та збереженням себе.

Найбільшими проблемами будь-якої міграційної адаптації є:

- мовні бар'єри;
- культурний шок;

- зміна соціального статусу;
- ізоляція та самотність;
- неможливість планувати майбутнє;
- відповідальність за дітей і родину без опори на розширену сім'ю.

Потреба в спільноті для вимушених мігрантів є однією з базових умов відновлення почуття безпеки та соціальної суб'єктності. Опинившись у новому середовищі без усталених соціальних зв'язків, людина гостро відчуває втрату «соціального дзеркала» – простору, де її досвід, мова й емоції є зрозумілими без пояснень. Спільнота співвітчизників або культурно близьке середовище створює можливість проговорення травматичного досвіду, взаємної підтримки та нормалізації емоційних реакцій, що особливо важливо в умовах тривалого стресу. Саме в межах спільноти формується відчуття «ми», яке компенсує фрагментацію ідентичності та знижує рівень ізоляції.

Водночас спільнота виконує не лише терапевтичну, а й практичну функцію адаптації. Через неформальні мережі поширюється інформація про житло, освіту, роботу, медичні та юридичні сервіси, що суттєво полегшує орієнтацію у приймаючому суспільстві. Спільнота стає простором відтворення культурних практик, передачі мови й традицій дітям, а також платформою для колективних ініціатив і самоорганізації. У цьому сенсі вона не протиставляється інтеграції, а навпаки – виступає перехідним середовищем, яке дозволяє вимушеним мігрантам поступово включатися в новий соціальний контекст, не втрачаючи власної ідентичності.

Вимушені мігранти під час початкових етапів адаптації особливо гостро потребують:

- відчуття підтримки;
- приналежності;
- розуміння та взаємодії з людьми з подібним досвідом.

Тому діаспора для них – це не лише культурна система, а й «психосоціальний каркас», який допомагає адаптуватися, спираючись на колективний досвід. Як казав І.Ялом «Усі ми – самотні кораблі у темному морі. Ми бачимо інші кораблі, нам

до них не дістатися, але їхня присутність і подібне з нами становище, дають нам втіху» [34].

1.3.2. Культурно-освітній вимір сучасної хвилі еміграції

Сучасна хвиля української еміграції, що особливо інтенсивно розгорнулася після 2022 року, має принципово інший характер у порівнянні з попередніми міграційними етапами. Якщо ранні хвилі еміграції формувалися переважно як трудові або політичні, то нинішня хвиля поєднує в собі вимушеність, масовість і високу культурну активність. У цьому контексті культурно-освітній вимір перестає бути другорядним наслідком міграції і перетворюється на ключовий механізм адаптації, збереження ідентичності та довгострокової соціальної стабілізації українців за кордоном.

Вимушений характер сучасної еміграції означає, що значна частина людей не мала ані психологічної, ані освітньої підготовки до життя в іншому культурному просторі. Саме тому культура й освіта виконують компенсаторну функцію – вони допомагають відновити відчуття безперервності життя, повернути суб'єктність і сформувати нові стратегії взаємодії з приймаючим суспільством. Культурно-освітні практики стають своєрідним «м'яким каркасом», на який спирається щоденне виживання мігрантів.

Одним із перших викликів, з якими стикаються вимушені мігранти, є включення в освітні системи приймаючих країн. Для дітей і підлітків школа стає не лише місцем навчання, а й простором первинної соціалізації, де відбувається зустріч із новими нормами, мовою та культурними кодами. Для дорослих освіта набуває форми мовних курсів, програм перекваліфікації, неформального навчання та громадянської освіти.

Особливістю сучасної хвилі є паралельне існування кількох освітніх треків: української дистанційної освіти, інтеграції в національні освітні системи ЄС та неформальних освітніх ініціатив у межах діаспори. Це створює складну, але гнучку освітню екосистему, яка дозволяє зберігати зв'язок з українським освітнім простором і водночас поступово входити в новий.

Освіта в цьому контексті виконує не лише функцію передачі знань, а й роль психологічної стабілізації. Регулярність занять, знайома структура навчального процесу, присутність української мови й культурного контексту знижують рівень тривоги та допомагають дітям і дорослим адаптуватися до умов невизначеності.

Особливе значення в сучасній еміграції набуває неформальна освіта, яка часто виявляється більш гнучкою та чутливою до потреб вимушених мігрантів, ніж формальні інституції. Саме в неформальному освітньому полі виникають курси з української культури, історії, мистецтва, психологічної підтримки, творчі майстерні, лекційні клуби та дискусійні платформи.

Неформальна освіта дозволяє поєднувати навчання з терапевтичним ефектом. Через спільне обговорення, творчість і рефлексію мігранти отримують можливість осмислити власний досвід, проговорити травму і відновити відчуття власної цінності. У цьому сенсі освітній процес стає простором відновлення, а не лише засвоєння інформації.

Важливою рисою неформальної освіти є її горизонтальний характер. Вона часто організовується самими мігрантами для мігрантів, що сприяє формуванню активної позиції та розвитку громадянської відповідальності. У таких практиках освіта перестає бути послугою і перетворюється на форму спільної дії.

У випадку української діаспори неформальна освіта виконує не лише пізнавальну чи інтеграційну роль, але й виразну терапевтичну функцію. Люди, які пережили вимушений переїзд, розлуку з домом і невизначеність, часто стикаються з явищами міграційного стресу, вторинної травми та емоційного виснаження. Згідно з дослідженнями Бессела ван дер Колка травма проявляється не тільки на рівні індивідуальної пам'яті, але й у поведінкових і тілесних реакціях, формуючи потребу у безпечних просторах, де людина може відновити відчуття контролю та стабільності. Неформальні освітні середовища – творчі студії, мовні клуби, суботні школи, жіночі кола – саме і виконують таку функцію.

Однією з ключових причин терапевтичного ефекту є спільнотність. Дослідження групової динаміки та соціальної підтримки, зокрема роботи Ірвіна Ялома про терапевтичні фактори груп, наголошують, що участь у групових

практиках знижує відчуття ізоляції, створює досвід «нормалізації» переживань і формує відчуття приналежності: «Усвідомлення того, що людина не самотня у своїх переживаннях, є одним із найпотужніших терапевтичних чинників» [34, с. 6]

Для українців за кордоном такі спільні освітні формати дозволяють не тільки отримувати знання, але й відчувати себе частиною зрозумілого культурного простору, де поділяють схожий досвід втрати, страху та адаптації. Це є критично важливим для відновлення психологічної стійкості (resilience).

Багато форм неформальної освіти – творчі майстерні, музичні заняття, драматерапевтичні практики, арт-класи – мають властивості, схожі з елементами терапії. Дослідження Джудіт Герман показують, що травма потребує трьох основних етапів: відновлення безпеки, реконструкції історії та відновлення зв'язків, а «відновлення можливе лише в контексті стосунків; воно не може відбуватися в ізоляції» [22, с. 133]

Освітні простори для діаспори несвідомо повторюють цю логіку: вони створюють структуру та рутину (безпека), дозволяють учасникам символічно працювати з власним досвідом через творчість чи обговорення (реконструкція), а також відновлюють соціальні зв'язки (спільнотність). Саме тому навчання стає не лише інтелектуальною діяльністю, а способом повернути собі відчуття цілісності.

Терапевтичний ефект неформальної освіти також пов'язаний із процесами міжкультурної адаптації. За моделлю Джона Беррі, успішна адаптація мігрантів залежить від здатності поєднувати інтеграцію у нове суспільство зі збереженням власної культурної ідентичності: «Інтеграція передбачає збереження культурної цілісності за умови активної участі у ширшому соціальному середовищі» [11, с. 9]

Неформальні освітні ініціативи українських діаспор – мовні школи для дітей, культурні клуби, етнотерапевтичні зустрічі – саме і створюють простір, де ці два процеси відбуваються одночасно. Збереження рідної мови й традицій допомагає уникнути феномену «культурної втрати», тоді як взаємодія з місцевими інституціями сприяє формуванню відчуття компетентності в новому середовищі.

Насамкінець, дослідження сучасної травматерапії підкреслюють, що найглибше зцілення пов'язане з відновленням почуття власної суб'єктності –

здатності діяти, творити і впливати на своє життя. Неформальні освітні програми української діаспори забезпечують саме такі можливості: вони дозволяють дорослим і дітям проявляти ініціативу, створювати спільні проекти, презентувати власну культуру, навчатися через взаємодію. У цьому сенсі освіта стає не лише інструментом адаптації, а й процесом повернення гідності, сили та внутрішньої цілісності. Тож терапевтична функція неформальної освіти є невіддільною від процесів культурного відтворення і соціального згуртування діаспори.

У ситуації вимушеного переміщення культура стає одним із ключових ресурсів збереження ідентичності. Мова, пісня, традиції, ритуали, література та мистецтво виконують функцію символічного дому, який можна відтворити навіть у чужому просторі. Саме тому сучасна українська діаспора демонструє високу культурну активність: від аматорських хорів і театральних студій до професійних мистецьких проєктів і фестивалів.

Культурні практики дозволяють інтегрувати травматичний досвід у колективну пам'ять, не руйнуючи особисту ідентичність. Через мистецтво відбувається не лише збереження традицій, а й їх переосмислення відповідно до нових обставин. Сучасна діаспорна культура є динамічною, відкритою і здатною до діалогу з іншими культурами.

Особливо важливою є роль культури у вихованні дітей у діаспорі. Через культурні події, свята і творчі заняття передається не лише знання про Україну, а й емоційний зв'язок з нею, що є фундаментом для формування стійкої ідентичності.

У сучасній хвилі еміграції активно формуються культурні простори – хаби, центри, бібліотеки, мистецькі платформи, які виконують функцію соціальних і освітніх вузлів. Вони стають місцями зустрічі, обміну досвідом і взаємної підтримки. Саме в таких просторах культура і освіта поєднуються в єдиний процес.

Культурні простори відіграють роль посередників між українською спільнотою та приймаючим суспільством. Вони сприяють міжкультурному діалогу, презентації української культури та формуванню позитивного образу України за кордоном. Через виставки, публічні лекції, концерти і освітні програми

українська діаспора стає видимою і активною частиною локального культурного ландшафту.

Сучасна хвиля еміграції демонструє зростання громадянської активності у сфері культури й освіти. Багато ініціатив виникають як відповідь на конкретні потреби: підтримка дітей, допомога жінкам, інтеграція новоприбулих, збереження мови. У цьому сенсі культурно-освітні проекти стають формою громадянської дії та саморганізації.

Такі ініціативи часто поєднують освітню, культурну і соціальну складові, створюючи комплексні моделі підтримки. Вони сприяють формуванню нової діаспорної суб'єктності, де українці виступають не лише як отримувачі допомоги, а як активні творці власного середовища.

Українська мова в сучасній еміграції виконує подвійну функцію: з одного боку, вона є маркером ідентичності, з іншого – інструментом внутрішньої згуртованості. Освітні курси, суботні школи, мовні клуби та сімейні практики підтримують мовну тяглість навіть у багатомовному середовищі.

Водночас вивчення мови приймаючої країни є необхідною умовою інтеграції. Баланс між збереженням рідної мови та опануванням нової стає важливим культурно-освітнім завданням, від якого залежить успішність адаптації та передача ідентичності між поколіннями.

Цифрові платформи відіграють дедалі важливішу роль у культурно-освітньому житті українців за кордоном. Онлайн-школи, лекції, культурні події, віртуальні спільноти дозволяють долати географічні обмеження і підтримувати зв'язок між різними діаспорними осередками.

Цифровізація сприяє формуванню транснаціонального культурного простору, де українська ідентичність існує поза межами конкретної території. Водночас вона створює нові виклики, пов'язані з фрагментацією уваги, перевантаженням інформацією та ризиком поверхневого сприйняття культури.

На відміну від суто економічних механізмів адаптації, культурно-освітній вимір має довгостроковий ефект. Саме через освіту і культуру формується

здатність до міжкультурного діалогу, взаєморозуміння та активної участі в житті приймаючих суспільств.

Культурна інтеграція не означає асиміляції. Навпаки, сучасний досвід української еміграції демонструє можливість поєднання збереження власної ідентичності з відкритістю до інших культур. Освіта і культура стають інструментами цього балансу.

Культурно-освітній вимір сучасної хвилі еміграції є одним із ключових чинників стійкості української діаспори. Освіта, культура, мова, спільноти та неформальні ініціативи формують комплексну систему підтримки, яка дозволяє вимушеним мігрантам не лише адаптуватися, а й зберігати активну життєву позицію.

Сучасна українська еміграція демонструє, що культура і освіта можуть бути не лише інструментами збереження минулого, а й ресурсом творення майбутнього – як для українців за кордоном, так і для України в цілому.

1.3.3. Обґрунтування вибору теми проекту

Вибір теми проекту «Культурні маркери» зумовлений актуальністю питання збереження та трансформації культурної ідентичності українців у контексті сучасних міграційних процесів. Масовий вимушений виїзд українців за кордон унаслідок війни актуалізував потребу не лише в соціальній та економічній адаптації, а й у глибокому культурному осмисленні досвіду переміщення. У нових умовах культура перестає бути абстрактним фоном і постає як щоденна практика виживання, самоідентифікації та відновлення внутрішньої цілісності. Саме тому дослідження культурних маркерів – мови, традицій, ритуалів, символів, освітніх і мистецьких практик – є ключем до розуміння того, як українці відтворюють і трансформують власну ідентичність у просторі діаспори.

Проект «Культурні маркери» обраний також з огляду на його міждисциплінарний потенціал, що поєднує культурологію, соціологію міграції, психологію, антропологію та педагогіку. Культурні маркери розглядаються не як статичні ознаки «національного», а як динамічні інструменти комунікації, що

набувають нових значень у змінених соціокультурних умовах. В еміграції вони стають своєрідними орієнтирами, які допомагають людині «зчитувати» власну приналежність і водночас вибудовувати діалог із приймаючим суспільством. У цьому сенсі проєкт спрямований на подолання спрощеного уявлення про культуру як набір традицій і пропонує розглядати її як живий процес, що формується через щоденні практики, освіту та спільну дію.

Важливим чинником вибору теми є мій особистий досвід перебування в українській діаспорі, який дозволяє поєднати академічний аналіз із емпіричним спостереженням. Включення власного досвіду в дослідження є методологічно виправданим, адже дає змогу виявити ті культурні потреби й механізми адаптації, які не завжди фіксуються статистичними даними. Щоденні практики – мова спілкування в родині, участь у культурних заходах, освітні ініціативи для дітей, неформальні спільноти – стають матеріалом для аналізу того, як саме культурні маркери функціонують у реальному житті мігрантів і які з них виявляються найбільш стійкими.

Окрім теоретичної значущості, проєкт «Культурні маркери» має виразний прикладний вимір. В умовах тривалого перебування значної кількості українців за кордоном постає потреба у створенні структурованих програм неформальної освіти та культурних ініціатив, спрямованих на різні вікові й соціальні групи. Усвідомлення того, які саме культурні маркери є ключовими для збереження ідентичності та психологічної стабільності, дозволяє розробляти більш ефективні освітні й культурні проєкти. Таким чином, обрана тема має потенціал практичного застосування у сфері культурної дипломатії, роботи з діаспорою та інтеграційних програм у країнах Європи та світі.

Не менш важливим є те, що дослідження культурних маркерів відповідає сучасним викликам культурологічної науки. Сучасна українська діаспора демонструє, що ідентичність формується не лише через збереження «традиційного», а й через здатність адаптувати, переосмислювати та перекладати культурні коди на мову іншого суспільства. У цьому контексті культурні маркери виступають точками перетину пам'яті, досвіду та майбутніх очікувань, що робить

їх аналіз особливо продуктивним для розуміння трансформацій української культури в глобалізованому світі.

У культурології культурні маркери – це своєрідними маяками, що освітлюють шлях спільноти крізь час і простір. Вони народжуються з глибини історичної пам'яті, живуть у спільних історіях і передаються як дорогоцінний спадок від покоління до покоління, формуючи відчуття дому навіть далеко від батьківщини. Фредерик Барт, досліджуючи групову самоідентифікацію, вважав культурні маркери «кордонами», які допомагають спільноті відрізнити себе від інших. «Вирішальним чинником збереження етнічних груп є не культурний зміст, а межі, які ці групи підтримують» [10, с. 15].

Вони не залишаються незмінними, а навпаки, постійно змінюються під впливом історичних, соціальних і політичних обставин, зберігаючи при цьому зв'язок з минулим. У діаспорі ця змінність особливо помітна, адже маркери допомагають протистояти асиміляції та сприяють самоорганізації. Стюарт Голл підкреслював, що ідентичність – це не набір постійних рис, а процес, який постійно змінюється і переосмислюється: «Культурна ідентичність не є фіксованою сутністю – це позиціонування, що постійно перебуває у процесі становлення» [21, с. 225].

Тому діаспорна ідентичність завжди залишається «рухомою», оскільки формується на стику національної культури та культури країни проживання. Для українців за кордоном особливо важливі мова, національний одяг, культурні ритуали, народна творчість, пісня та обряди.

До цього додаються сучасні символи: дизайн, брендування «made in Ukraine», нові творчі практики та культурні події, які показують оновлене бачення української ідентичності. У діаспорних спільнотах ці маркери стають не лише орієнтирами ідентичності, а й своєрідною емоційною опорою. Вони дарують відчуття стабільності та приналежності, що особливо цінно для тих, хто змушений був залишити рідний дім.

Отже, вибір теми проєкту «Культурні маркери» є свідомим і науково обґрунтованим рішенням, що поєднує актуальність сучасної міграційної ситуації,

теоретичну новизну та практичну доцільність. Проєкт спрямований на осмислення культури як ресурсу стійкості та розвитку, а не лише як спадщини минулого, і покликаний зробити внесок у розуміння ролі неформальної освіти й культурних практик у житті українців за кордоном.

Висновки до Розділу 1

Історія української діаспори формувалась у п'ять хвиль, кожна з яких відображала конкретні соціально-політичні обставини свого часу й утворювала відмінні моделі збереження ідентичності. Незмінним залишалося прагнення до збереження мови, пам'яті та зв'язку з Батьківщиною. Сукупно всі п'ять хвиль формують безперервний культурно-історичний процес, в якому діаспора постає не периферійним явищем, а важливим елементом української національної історії та культури.

Сучасна українська діаспора – це багатогранний світ, що народжується на стику історії, викликів сьогодення і глибоких людських потреб. Культурні маркери стають цементом спільноти, неформальна освіта відкриває шлях до інтеграції, а наукові моделі допомагають досягнути цю складну мозаїку.

Українська діаспора в Європі, зокрема в Нідерландах, демонструє унікальну здатність не просто берегти, а й переосмислювати українську ідентичність, народжуючи нові форми культурної присутності. Вона стає не лише учасником культурної дипломатії, а й лабораторією, де вимальовуються обриси майбутньої української культури.

РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ОСВІТНІХ ТА КУЛЬТУРНИХ ПОТРЕБ УКРАЇНЦІВ ЗА КОРДОНОМ (СУЧАСНА ХВИЛЯ)

2.1. Українська діаспора в Європі періоду російсько-української війни: характеристика, структура, динаміка, особливості

Повномасштабна війна Російської Федерації проти України, що розпочалася у 2022 році, спричинила безпрецедентну хвилю вимушеної еміграції, яка суттєво трансформувала як кількісні, так і якісні характеристики української діаспори в Європі. За своїм масштабом та соціально-культурними наслідками ця хвиля не має аналогів у новітній історії України та вимагає осмислення в ширшому теоретичному контексті досліджень діаспори, ідентичності та транснаціоналізму.

На відміну від попередніх еміграційних хвиль, сучасна українська діаспора має чітко виражений вимушений характер, що безпосередньо впливає на її внутрішню структуру, мотивацію та часову перспективу перебування за кордоном. Якщо трудова міграція початку ХХІ століття була орієнтована на економічну мобільність, то після 2022 року домінує логіка екзистенційного виживання, безпеки та захисту базових людських потреб, оскільки ця еміграція характеризується масовістю.

Бенедикт Андерсон у своїй праці «Уявлені спільноти. Роздуми про походження та поширення націоналізму» дає визначення нації: «Це уявлена політична спільнота – при тому уявлена як генетично обмежена і суверенна» [8]. Нація є складним феноменом, що поєднує чотири фундаментальні характеристики, які пояснюють її унікальність у сучасному світі. По-перше, уявленість виникає тому, що навіть у найменшій нації її члени ніколи не зустрінуть і не почують про більшість співвітчизників, проте в уяві кожного формується горизонтальний образ глибокої спільності, подібний до родинних зв'язків, що робить націю психологічно реальною попри фізичну розпорошеність. По-друге, обмеженість підкреслює, що жодна нація, навіть найбільша з сотнями мільйонів, не уявляє себе безкінечною чи тотожною всьому людству – вона має еластичні, але чіткі межі, на відміну від універсальних релігій

чи імперій, які претендували на всеосяжність, що запобігає розчиненню в глобальному безликому просторі. По-третє, суверенність народилася в епоху Просвітництва та Французької революції, коли руйнувалися богоототожені династії та ієрархії, а нація прагнула автономії – свободи підкорятися лише власним законам чи Богу безпосередньо, без посередників, що втілювалося в емблемі суверенної держави з прапором, гімном і кордонами як символами цієї незалежності. Нарешті, спільнотність проявляється в сприйнятті нації як братерства солідарності, де попри реальну нерівність, експлуатацію та класові конфлікти, панує відчуття глибокої емоційної єдності, що пояснює, чому протягом останніх двох століть мільйони людей не лише вбивали, а й охоче віддавали життя за цю обмежену уяву, перетворюючи її на потужну ідеологічну силу [8].

В умовах масової міграції ця «уявлена спільнота» не зникає, а трансформується, переміщуючись із фізичного простору держави у сферу культури, мови, освіти та медіакомунікації. Таким чином, українська діаспора в Європі після 2022 року постає не як периферійне утворення, а як один із центрів відтворення української національної спільноти.

Соціально-демографічний склад нової діаспори вирізняється значною часткою жінок з дітьми, що пояснюється обмеженням виїзду чоловіків призовного віку. Це формує специфічний запит на освітні та культурні інституції, орієнтовані на дітей, підлітків і сімейні спільноти. Водночас значну частину діаспори становлять особи з вищою освітою, що підтверджує наявність високого культурного потенціалу, який, однак, не завжди може бути ефективно реалізований у новому соціальному середовищі. У цьому контексті особливо релевантною є концепція культурного капіталу П'єра Бурдьє в праці «Форми капіталу». Він розкриває концепцію культурного капіталу як сукупності нематеріальних ресурсів (знання, навички, освіта, культурні практики), що забезпечують соціальну перевагу та репродукцію класів [12]. Українські емігранти часто володіють значними освітніми та професійними ресурсами, проте стикаються з проблемою їх часткової або повної неконвертованості в

соціальний статус у країнах перебування. Це призводить до феномену соціального зниження, що, у свою чергу, посилює потребу в додатковій освіті, перекваліфікації та культурному самоствердженні.

Географічно найбільші осередки української діаспори після 2022 року сформувалися в Польщі, Німеччині, Чехії, Італії, Іспанії та Нідерландах. Проте ці спільноти не є однорідними: вони функціонують у різних правових, культурних і освітніх контекстах зазначених країн, що впливає на рівень інтеграції та можливості культурного розвитку. У країнах Центральної та Східної Європи українці частіше зберігають тісні зв'язки з батьківщиною, тоді як у Західній Європі процеси інтеграції мають більш інституційний характер. У межах теорії діаспор Робін Коен розглядає сучасні діаспори як транснаціональні спільноти, що «підтримують одночасні зв'язки з країною походження та суспільством проживання» [17]. Водночас Стюарт Голл наголошує, що «діаспорна ідентичність формується не в межах одного культурного простору, а в умовах постійної взаємодії кількох культурних контекстів» [21].

Українська діаспора після 2022 року активно використовує цифрові технології для підтримки зв'язку з Україною, що створює ефект постійної присутності батьківщини в повсякденному житті мігрантів. Це, своєю чергою, формує новий тип діаспорної ідентичності – динамічної, відкритої та процесуальної.

Таким чином, українська діаспора в Європі після 2022 року є складним соціокультурним феноменом, який поєднує в собі риси вимушеної міграції, транснаціональної спільноти та активного суб'єкта культурного виробництва. Саме ці характеристики визначають специфіку її освітніх і культурних потреб, що розглядається в наступних підрозділах.

Соціально-демографічна структура нової української діаспори, що сформувалася в Європі після 2022 року, є принципово відмінною від попередніх міграційних хвиль. Якщо раніше основу діаспори становили трудові мігранти, то сучасна хвиля має чітко виражений гуманітарний характер. Домінування жінок,

дітей та осіб похилого віку визначає специфіку соціальних, освітніх і культурних потреб українців за кордоном.

Особливу увагу слід приділити ролі жінок у формуванні діаспорних спільнот. Саме жінки часто стають ініціаторками освітніх і культурних проєктів, організовують мовні курси, дитячі гуртки, культурні події та волонтерські ініціативи. У цьому контексті українська діаспора постає як простір фемінізованої соціальної активності, де жіночий досвід війни та міграції трансформується у форми культурного лідерства.

Діти та підлітки становлять ще одну ключову групу, що формує освітній запит діаспори. Інтеграція в освітні системи країн перебування відбувається швидко, проте часто супроводжується розривом з українським культурним середовищем. Це створює напругу між прагненням до успішної інтеграції та необхідністю збереження мовної й культурної ідентичності.

З точки зору теорії культурної пам'яті Яна Ассмана, саме дитинство є критичним періодом формування базових культурних кодів. Втрата регулярного контакту з українською мовою та культурою в цьому віці може мати довготривалі наслідки для ідентичності наступних поколінь української діаспори[9].

Географія української діаспори та відмінності в країнах перебування.

Географічний розподіл української діаспори в Європі після 2022 року є нерівномірним і значною мірою зумовленим політикою приймаючих держав. Польща стала основною країною первинного прийому українських біженців, що пояснюється географічною близькістю, культурною спорідненістю та історичними міграційними зв'язками.

У Польщі українська діаспора має відносно широкий доступ до освітніх і культурних ресурсів, однак водночас стикається з ризиком функціональної асиміляції, коли українська мова поступово витісняється польською у повсякденному спілкуванні. Це формує потребу у створенні автономних українських культурних просторів, які дозволяють зберігати національну ідентичність.

Німеччина, у свою чергу, пропонує більш розвинену інституційну підтримку, проте характеризується складнішою бюрократичною системою. Тут освітні та культурні потреби українців часто реалізуються через формалізовані програми, що не завжди враховують специфіку українського культурного контексту.

Нідерланди демонструють модель високого рівня інтеграції за умови активної громадянської участі. Українська діаспора тут часто змушена самостійно створювати культурні ініціативи, що сприяє розвитку горизонтальних форм самоорганізації. Під горизонтальними формами самоорганізації маються на увазі ініціативи, що виникають без ієрархічного управління та державної координації, на основі рівноправної взаємодії учасників і спільної відповідальності.

Тимчасовість як структурна характеристика діаспори.

Однією з ключових особливостей української діаспори після 2022 року є відчуття тимчасовості перебування за кордоном. Навіть у випадках тривалого проживання багато українців не сприймають міграцію як остаточне рішення. Цей стан «підвішеності» суттєво впливає на освітні та культурні стратегії. У статті «Cultural Identity and Diaspora», опублікованій у збірнику *Identity: Community, Culture, Difference* Стюарт Голл наголошує, що культурна ідентичність «не є фіксованою сутністю, а позицією, що постійно формується і трансформується» [21].

Українці одночасно перебувають у культурному просторі країни перебування та символічному просторі України, що створює гібридні форми ідентичності. Тимчасовість також зумовлює обмежену інвестицію у довготривалі освітні траєкторії. Частина українців відкладає професійну перекваліфікацію або інтеграцію в локальний культурний простір, очікуючи на можливість повернення. Українці постійно переосмислюють власну ідентичність через мову, пам'ять, медійні практики та повсякденний досвід, що підтверджує її динамічний, а не фіксований характер.

2.2. Культурні та освітні потреби українців у діаспорі: аналітичний погляд та особистий досвід

Освітні та культурні потреби українців у діаспорі формуються під впливом подвійного тиску: з одного боку – необхідності інтеграції в нове соціальне середовище, з іншого – прагнення зберегти власну національну та культурну ідентичність. У цьому контексті освіта і культура набувають значення не лише інструментів адаптації, а й стратегій виживання та самозбереження.

З позицій теорії культурної пам'яті Яна Ассмана, викладеної у праці «Cultural Memory and Early Civilization», «культура виконує функцію передачі смислів між поколіннями, забезпечуючи тяглість колективної ідентичності суспільства». У цьому контексті культурна пам'ять постає як «форма колективної пам'яті, що підтримується через тексти, ритуали, символи та інституціоналізовані практики» [9]. Для українців за кордоном ця функція набуває особливої ваги, оскільки фізична віддаленість від батьківщини ускладнює доступ до традиційних механізмів культурної соціалізації. Саме тому освітні ініціативи, спрямовані на вивчення української мови, історії та культури, стають ключовими елементами діаспорного життя, забезпечуючи збереження національної ідентичності й символічний зв'язок поколінь

Освітні та культурні потреби українців у діаспорі після 2022 року формуються в умовах радикальної екзистенційної нестабільності. Вимушена міграція означає не лише зміну географічного простору, а й порушення звичних механізмів соціалізації, професійної реалізації та культурної належності. У цьому контексті освіта і культура набувають подвійної функції: з одного боку, вони є інструментами адаптації до нового соціального середовища, з іншого – виконують роль механізмів збереження ідентичності та психологічної стабілізації. Як зазначав П'єр Бурд'є у праці «Форми капіталу», «освіта виступає одним із ключових ресурсів соціальної мобільності» [12]. Проте у випадку українських мігрантів спостерігається структурна диспропорція між наявним культурним капіталом і можливістю його реалізації. Значна частина українців

має вищу освіту, професійний досвід та розвинені культурні компетенції, які, однак, часто не визнаються або частково девальвуються в країнах перебування. Це призводить до відчуття соціальної невидимості та втрати суб'єктності.

У відповідь на цю ситуацію формується підвищений запит на освітні практики, які виходять за межі формальної освіти. Йдеться про мовні курси, програми перекваліфікації, неформальну освіту, а також самоосвітні ініціативи всередині діаспори. Освіта в цьому сенсі стає не лише інструментом професійної адаптації, а й формою культурного самоствердження.

Особливе місце у структурі освітніх потреб посідає вивчення мови країни перебування. Мовна компетентність є необхідною умовою інтеграції, однак водночас вона створює напруження між процесами адаптації та збереження української мовної ідентичності. Апелюючи до теорії уявлених спільнот Бенедикта Андерсона, викладеної у праці «Уявлені спільноти», «мова є одним із ключових чинників відтворення національної спільноти, оскільки через спільний мовний простір індивіди уявляють себе частиною більшої нації, з якою ніколи не зустрінуться особисто» [8]. Тож можна стверджувати, що мова не лише забезпечує комунікацію, а й є одним із ключових чинників символічного відтворення національної спільноти, оскільки через спільний мовний простір індивіди уявляють себе частиною більшої нації, з якою ніколи не зустрінуться особисто. Саме тому збереження української мови в діаспорі набуває особливого, майже емблематичного значення, перетворюючись на форму культурного опору асиміляції та спосіб підтримання уявленого зв'язку з батьківщиною.

Культурні потреби українців за кордоном тісно пов'язані з феноменом культурної пам'яті, який Ян Ассман розглядає як «систему символів і практик, що забезпечують тяглість колективної ідентичності» [9]. Після 2022 року українська культурна пам'ять у діаспорі зазнає інтенсивної трансформації: війна стає центральним наративом, який структурує культурні події, мистецькі проєкти та освітні ініціативи. Водночас надмірна концентрація на травматичному досвіді несе ризик редукції української ідентичності до образу жертви. Під впливом воєнного досвіду культурна активність українців за кордоном набуває рис

колективного свідчення, засобу осмислення травми та спротиву забуттю. Водночас надмірна концентрація на травматичному вимірі досвіду несе ризик редукції української ідентичності до ролі жертви, що може обмежити потенціал культурного самовираження та діалогу з приймаючими суспільствами.

У цьому контексті особливого значення набуває актуалізація сучасної української культури як простору життєствердження, творчості та майбутнього. Література, музика, візуальне мистецтво, театр і кіно дозволяють українцям у діаспорі не лише пам'ятати, а й продукувати нові культурні смисли, що виходять за межі воєнного дискурсу.

Особистий досвід перебування в українській діаспорі підтверджує, що культурні практики часто виконують терапевтичну функцію. Спільні читання, музичні події, мистецькі виставки створюють простір емоційної підтримки та солідарності. У цьому сенсі культура постає як форма колективного переживання травми, що дозволяє уникнути як мовчання, так і надмірної драматизації досвіду.

Освіта як стратегія адаптації та виживання в умовах вимушеної міграції.

В умовах вимушеної міграції освіта для українців у діаспорі набуває значення значно ширшого, ніж традиційне розуміння навчання як здобуття професійних компетенцій. Освіта стає стратегією адаптації, виживання та відновлення суб'єктності, порушеної досвідом війни та вимушеного переміщення. У цьому контексті освітні практики виконують функцію стабілізації повсякденності та відновлення контролю над власним життям. З позицій теорії культурного капіталу П'єра Бурдьє, освіта є «ключовим ресурсом соціальної інтеграції» [3]. Проте для українців у діаспорі цей ресурс часто виявляється частково заблокованим. Невизнання дипломів, мовні бар'єри, відмінності освітніх стандартів і бюрократичні обмеження призводять до ситуації, коли високий рівень формальної освіти не гарантує відповідного соціального статусу. Це породжує відчуття соціальної маргіналізації навіть серед висококваліфікованих мігрантів.

У відповідь на ці виклики формується розгалужена система неформальної та додаткової освіти. Українці активно залучаються до онлайн-курсів, мовних програм, перекваліфікаційних ініціатив, а також освітніх проєктів, організованих самою діаспорою. Таким чином, освіта перестає бути лише інституційною практикою і набуває характеру самоорганізованого культурного процесу.

Мовне питання як ключовий вимір культурної ідентичності.

Мова є одним із центральних елементів культурної ідентичності та водночас одним із найвразливіших аспектів життя в діаспорі. Для українців за кордоном мовне питання постає у формі постійного напруження між необхідністю опанування мови країни перебування та збереження української мови як маркера національної належності. На думку Бенедикта Андерсона, «сама спільна мова є одним із базових механізмів формування відчуття належності до нації» [3]. У діаспорному контексті українська мова виконує не лише комунікативну, а й символічну функцію, стаючи знаком опору асиміляційним процесам.

Особливо гостро мовне питання постає в освітньому середовищі дітей. Інтеграція в школи країн перебування відбувається швидко, що сприяє мовній адаптації, проте водночас створює ризик витіснення української мови з повсякденного спілкування. Це актуалізує потребу у створенні додаткових освітніх форматів – суботніх шкіл, мовних клубів, онлайн-занять, які підтримують зв'язок дітей з українським культурним контекстом.

Культурна пам'ять, війна та травматичний досвід.

Культурні потреби українців у діаспорі тісно пов'язані з досвідом війни, який формує специфічну конфігурацію колективної пам'яті. Як наголошує Ян Ассман, «культурна пам'ять не є статичним архівом минулого, а динамічною системою смислів, що постійно переосмислюється у відповідь на актуальні виклики» [9].

Після 2022 року війна стає домінантним наративом української культурної пам'яті за кордоном. Мистецькі події, літературні читання, виставки та публічні дискусії часто зосереджуються на темах втрати, травми, насильства та спротиву.

З одного боку, це виконує важливу функцію свідчення та солідарності, з іншого – створює ризик звуження культурного поля до виключно травматичного дискурсу. У цьому контексті культура виконує терапевтичну функцію, дозволяючи колективно проживати травматичний досвід. Водночас, як наголошував Теодор Адорно, культура не повинна зводитися до інструменту емоційної компенсації – вона має залишатися простором критичної рефлексії та осмислення.

Гендерний вимір культурних та освітніх потреб.

Гендерний аспект відіграє ключову роль у формуванні культурних і освітніх потреб української діаспори. Домінування жінок у структурі вимушеної міграції зумовлює специфічний характер діаспорної соціальності, де жінки часто беруть на себе функції організаторок, координаторок та культурних лідерок.

Жінки не лише адаптуються до нових соціальних умов, а й активно формують культурне середовище діаспори. Вони організовують освітні ініціативи для дітей, створюють культурні простори, ініціюють волонтерські та мистецькі проекти. У цьому сенсі жіночий досвід війни та міграції трансформується у форму культурної дії та солідарності.

Водночас поєднання ролей матері, мігрантки та професіоналки створює додаткове навантаження, що впливає на доступ до освіти та культурного саморозвитку. Це формує запит на гнучкі освітні формати, дистанційне навчання та підтримуючі культурні середовища.

Особистий досвід як аналітичний ресурс дослідження.

Включення особистого досвіду в аналіз культурних і освітніх потреб діаспори є методологічно виправданим у межах сучасних гуманітарних досліджень. Особистий досвід дозволяє виявити ті аспекти міграційної реальності, які залишаються поза межами статистичних або формалізованих досліджень.

Перебування в українській діаспорі дозволяє спостерігати, як культура і освіта стають простором відновлення відчуття приналежності. Навіть невеликі культурні події – спільні читання, музичні зустрічі, неформальні лекції –

створюють відчуття символічного дому, що має вирішальне значення для психологічної стабільності.

Таким чином, особистий досвід у даному дослідженні виступає не як суб'єктивне відхилення, а як додатковий аналітичний інструмент, що поглиблює розуміння досліджуваного феномену.

Крім того, особистий досвід проживання в діаспорі неминуче загострює чутливість до крихких, на перший погляд майже непомітних, проявів культури – мови в побуті, інтонацій, ритуалів пам'яті, способів святкування. Саме в цих дрібних щоденних практиках проявляється боротьба між асиміляцією та збереженням ідентичності. Для людини в еміграції культура перестає бути абстрактною категорією й набуває екзистенційного виміру: вона стає способом не загубитися, втримати внутрішню цілісність і передати дітям відчуття безперервності власної історії. Водночас особистий досвід дозволяє відчути й вразливість діаспорного існування – стан постійної напруги між минулим і теперішнім, між домом, який залишився в пам'яті, і простором, що лише поступово стає своїм. Освітні та культурні ініціативи в цьому контексті виконують не лише просвітницьку, а й терапевтичну функцію: вони допомагають прожити травму вимушеного переміщення, трансформувати біль втрати у спільний сенс і дію. Саме тому включення особистого досвіду в науковий аналіз є не жестом емоційності, а актом відповідальності перед реальністю, яку неможливо повністю зрозуміти, залишаючись лише зовнішнім спостерігачем.

Досвід вимушеної міграції дозволяє зафіксувати ті повсякденні практики збереження ідентичності, які часто залишаються поза межами статистичних звітів або інституційних програм. У моєму випадку перебування за кордоном разом із дітьми загостило усвідомлення того, що культурна тяглість не відтворюється автоматично, а потребує постійних зусиль, часу, фінансових ресурсів і свідомого вибору.

Однією з базових освітніх потреб для мене як матері стало збереження зв'язку дитини з українським освітнім простором. Саме тому мій син навчається

в українській дистанційній школі. Для нашої родини це рішення є не просто альтернативною формою здобуття освіти, а способом підтримки мовного, культурного та ціннісного континууму. Навчальний процес відбувається українською мовою, за українськими програмами, з акцентом на історію, літературу та культурний контекст, що формує відчуття належності до українського освітнього поля, попри фізичну відсутність в Україні.

Особливе значення у формуванні культурної ідентичності дитини відіграє мистецька освіта. Мій син займається з українським учителем гітари та українською вчителькою фортепіано в дистанційному форматі. Принципово важливим є те, що заняття відбуваються українською мовою і ґрунтуються на українському музичному репертуарі. Через музику передається не лише технічна майстерність, а й емоційна пам'ять, національні інтонації, культурні коди. Українські пісні, мелодії та музичні образи стають для дитини формою символічного «повернення додому», навіть якщо це повернення відбувається у віртуальному просторі.

Подібну функцію виконує і участь у дистанційних українських шахових заняттях для дітей. На перший погляд, шахи можуть здаватися нейтральною, позакультурною практикою, однак у контексті діаспори навіть такі заняття набувають ідентифікаційного значення. Спілкування українською мовою, присутність українських тренерів, відчуття спільноти однолітків з подібним міграційним досвідом формують середовище, у якому дитина не відчувається ізольованою. Юні українські шахісти зростають в українському віртуальному середовищі, фізично знаходячись по всьому світу. Таким чином, освітня потреба поєднується із соціальною та психологічною.

Важливим спостереженням мого особистого досвіду є також міждіаспорна солідарність як фактор підтримки культурних та освітніх ініціатив. Показовим є приклад карате-секція в Амстердамі для українських дітей, серед яких є діти українців вірменського походження. Фінансування та організаційну підтримку цієї ініціативи забезпечує вірменська діаспора в Нідерландах. Цей кейс демонструє, що діаспорні спільноти можуть виступати не лише як замкнені

етнічні групи, а як відкриті мережі взаємодопомоги, в яких національна ідентичність не конфліктує, а співіснує.

Такий досвід є особливо цінним у контексті формування у дітей уявлення про культуру як живу, багатовимірну систему, а не як жорстко фіксований етнічний маркер. Водночас український компонент у цих практиках залишається чітко окресленим – через мову спілкування, символи, спільні цінності та досвід війни як спільної травми.

Узагальнюючи власний досвід, можна стверджувати, що ключовими культурними та освітніми потребами українців у діаспорі є не лише доступ до формальної освіти, а й створення цілісного культурного середовища для дітей. Це середовище формується через дистанційні школи, мистецьку освіту, інтелектуальні та спортивні гуртки, де українська мова і культура не є додатком, а основою комунікації. Саме в таких повсякденних практиках відбувається реальне збереження і трансляція української ідентичності в умовах вимушеної міграції.

Освіта і культура як простір майбутнього.

Окрім функцій адаптації та збереження ідентичності, освіта і культура виконують ще одну важливу роль – вони формують уявлення про майбутнє. Для українців у діаспорі питання майбутнього залишається відкритим: воно коливається між можливістю повернення, тривалого перебування за кордоном або життя у транснаціональному режимі.

Освітні та культурні практики дозволяють утримувати відкритість цього майбутнього, не замикаючи ідентичність у рамки травматичного минулого. Саме тому розвиток культурних і освітніх ініціатив у діаспорі має стратегічне значення не лише для збереження української культури, а й для її оновлення та розвитку.

2.3. «Культурні маркери» і культурні простори як основа збереження культурної ідентичності: основні виклики та ризики

У межах даного дослідження під *культурними маркерами* розуміються символічні елементи культури (мова, ритуали, святкування, мистецькі практики,

наративи пам'яті), через які відтворюється та підтримується колективна ідентичність у діаспорному середовищі. Культурні маркери виконують роль своєрідних «якорів» належності, що дозволяють українцям зберігати відчуття приналежності до національної спільноти в умовах просторової розпорошеності та тиску асиміляційних практик. Через повсякденне відтворення мови, участь у традиційних святах, підтримку релігійних і громадських практик, а також через творення й поширення наративів історичної пам'яті відбувається не лише збереження культурної тяглості, а й переосмислення досвіду війни та вимушеної міграції. У цьому сенсі культурні маркери постають не просто як «ознаки» українськості, а як активні механізми конструювання ідентичності, які поєднують функції символічного кордону, ресурсу психологічної підтримки та інструменту політичної суб'єктності діаспори. В умовах відсутності стабільної інституційної підтримки українська діаспора після 2022 року демонструє високий рівень самоорганізації. Культурні простори виникають як ініціативи «знизу», часто у тимчасових або неформальних форматах, проте з часом перетворюються на сталі осередки культурного та освітнього життя.

Самоорганізовані культурні простори стають середовищем цього процесу, де українська ідентичність не лише зберігається, а й трансформується відповідно до нового соціокультурного контексту.

Культурні простори української діаспори виконують кілька взаємопов'язаних функцій. По-перше, вони є освітніми майданчиками, де відбувається передача знань про українську культуру, історію та сучасність. По-друге, вони виконують комунікативну функцію, створюючи простір зустрічі та взаємодії. По-третє, вони мають терапевтичний вимір, допомагаючи працювати з травматичним досвідом війни.

Особливу роль у самоорганізації діаспори відіграють цифрові платформи. Онлайн-курси, лекції, мистецькі проєкти та соціальні мережі дозволяють створювати транснаціональні культурні мережі, які долають географічні обмеження. У цьому сенсі українська діаспора постає як глобальна культурна спільнота, об'єднана спільними цінностями та символами.

Самоорганізація також свідчить про зміну ролі діаспори: вона перестає бути пасивним об'єктом культурної політики та перетворюється на активного суб'єкта культурного виробництва. Це підтверджує тезу Робіна Коена про те, що сучасні діаспори є не лише носіями пам'яті, а й агентами культурних трансформацій.

Поняття культурного простору в контексті діаспорних досліджень.

У сучасних гуманітарних дослідженнях поняття культурного простору розглядається не лише як фізично локалізоване місце, а як мережа соціальних, символічних та комунікативних взаємодій. Для української діаспори після 2022 року культурний простір формується на перетині вимушеної міграції, війни та потреби у відновленні колективної ідентичності.

Спираючись на ідеї Анрі Лефевра, простір слід розуміти як «соціально сконструйований феномен» [6]. Він підкреслює, що «простір є соціальним продуктом», тобто не є нейтральним тлом, а виникає як результат соціальних відносин, влади та практик повсякденного життя. У цьому сенсі культурні простори діаспори – це не лише культурні центри, бібліотеки чи галереї, а й тимчасові ініціативи, онлайн-платформи, волонтерські хаби та неформальні спільноти. Вони виникають як відповідь на дефіцит інституційної підтримки та потребу у швидкій адаптації.

Особливістю українського діаспорного культурного простору є його висока мобільність та гібридність. Багато ініціатив мають тимчасовий характер, проте водночас виконують важливу функцію символічної стабілізації.

Самоорганізація як форма культурного спротиву.

Самоорганізація української діаспори після 2022 року може бути інтерпретована як форма культурного та соціального спротиву. У ситуації, коли державні інституції не завжди здатні оперативно реагувати на потреби мігрантів, саме горизонтальні ініціативи стають основою культурного життя.

Згідно з концепціями громадянського суспільства Юргена Габермаса, «самоорганізовані культурні простори функціонують як публічні сфери, де відбувається формування колективних смислів» [20]. Ю. Габермас підкреслює,

що публічна сфера може бути уявлена як «сфера соціальної взаємодії» (the public sphere may be conceived as a sphere of social interaction), де приватні особи збираються для раціонально-критичного обміну думками, формуючи суспільну думку поза державними чи ринковими впливами [20]. У контексті української діаспори такі простори – культурні центри, онлайн-форуми чи фестивалі – стають ареною для артикуляції колективної ідентичності та солідарності. Важливо підкреслити, що самоорганізація не є лише вимушеною реакцією на кризу. Вона також демонструє високий рівень соціального та культурного капіталу української спільноти, здатної до швидкого створення ефективних форм взаємодії.

Онлайн-культурні простори та цифрова діаспора.

Цифрові технології відіграють ключову роль у формуванні сучасної української діаспори. Онлайн-культурні простори – соціальні мережі, платформи для подій, освітні сервіси – стають альтернативою фізичним культурним інституціям.

Цифрова діаспора дозволяє підтримувати зв'язок між українцями в різних країнах, створюючи транснаціональні культурні мережі. Це відповідає концепції транснаціоналізму, яка підкреслює, що сучасна міграція не означає розрив із країною походження, а радше формує множинну належність.

Водночас цифрові культурні простори мають обмеження: вони не здатні повністю замінити живу соціальну взаємодію. Проте в умовах нестабільності та постійних переміщень вони залишаються одним із найефективніших інструментів культурної самоорганізації.

Мистецькі практики як форма колективної рефлексії.

Мистецтво посідає центральне місце в культурних просторах української діаспори. Виставки, перформанси, літературні читання та музичні події стають формами колективної рефлексії над війною та досвідом вимушеного переселення. Спираючись на естетичну теорію Теодора Адорно, можна стверджувати, що «мистецтво в умовах катастрофи не втрачає своєї автономії, але набуває особливої етичної напруги» [8]. Українське діаспорне мистецтво

часто балансує між документальністю та символізмом, поєднуючи особистий біль із універсальними темами. Такі практики не лише задовольняють культурні потреби, а й сприяють формуванню міжнародної солідарності та видимості українського досвіду.

Культурні простори як середовище соціальної підтримки.

Окрім культурної функції, діаспорні простори виконують роль соціальної підтримки. Вони стають місцями, де люди можуть отримати інформаційну, емоційну та психологічну допомогу. Це особливо важливо для осіб, які пережили травматичний досвід війни. Культурні простори створюють відчуття безпеки та приналежності, що має фундаментальне значення для процесів адаптації.

Обмеження та потенціал діаспорної самоорганізації.

Попри значний потенціал, самоорганізація діаспори стикається з низкою обмежень: нестачею фінансування, емоційним вигоранням активістів, фрагментацією спільнот. Проте саме ці виклики стимулюють пошук нових форм співпраці та інституціоналізації культурних ініціатив.

Основні виклики та ризики збереження української ідентичності в умовах міграції.

Попри активність культурних ініціатив, збереження української ідентичності в умовах міграції супроводжується низкою серйозних викликів. Одним із ключових є асиміляційний тиск, який проявляється через домінування мови та культурних кодів країни перебування. Особливо вразливою у цьому контексті є дитяча аудиторія, для якої українська культура може поступово втрачати статус повсякденної практики. З точки зору теорії культурної пам'яті Яна Ассмана, «переривання міжпоколінної передачі культурних кодів створює загрозу фрагментації ідентичності» [9]. Відсутність сталих освітніх інституцій та обмежений доступ до системної культурної освіти посилюють цей ризик.

Іншим важливим викликом є емоційне виснаження, пов'язане з тривалим перебуванням у стані невизначеності. У цьому контексті актуальною є позиція Теодора Адорно, який наголошував на «необхідності критичної функції культури в умовах травми. Культура не повинна редукуватися до декоративної форми або

інструменту пропаганди, а має залишатися простором рефлексії та осмислення досвіду» [8].

Існує також ризик закріплення української ідентичності виключно через воєнний наратив. Подолання цього ризику можливе через підтримку різноманітних культурних форм, які репрезентують Україну як багатовимірну, історично глибоку та сучасну культуру.

Асиміляція та ризик розмивання ідентичності.

Одним із головних викликів для української діаспори є асиміляція. Інтеграція в нове суспільство часто супроводжується поступовою втратою мовних та культурних практик, особливо серед молодшого покоління. Згідно з теорією акультурації Джона Беррі, найбільш стабільною стратегією є інтеграція, проте на практиці вона потребує значних ресурсів та підтримки.

Поколіннєвий розрив та трансмісія культурної пам'яті.

Передача культурної пам'яті між поколіннями є складним процесом, який у міграційному контексті зазнає додаткових ускладнень. Діти швидко адаптуються до нового культурного середовища, що може призводити до дистанціювання від українського культурного наративу.

Поколіннєвий розрив у середовищі української діаспори є одним із ключових чинників, що визначає характер збереження та трансформації культурної ідентичності. Він виникає не лише через вікові відмінності, але й через принципово різні умови соціалізації, у яких формуються покоління. Старше покоління мігрантів несе з собою досвід життя в Україні, включно з мовним середовищем, освітніми практиками, історичною пам'яттю та колективними травмами. Для них культура виступає формою збереження безперервності власної біографії та способом символічного «повернення» до батьківщини.

Молодше покоління, особливо діти, які навчаються та соціалізуються в країнах перебування, формує свою ідентичність у межах іншої культурної системи. Освітні інституції, медійний простір і соціальні контакти поступово стають для них основним джерелом норм, цінностей і символів. У цьому

контексті українська культура часто присутня лише в приватній сфері родини, що обмежує її колективний і публічний вимір. Як наслідок, трансмісія культурної пам'яті набуває вибіркового характеру та втрачає цілісність.

Особливо гостро цей процес проявляється в умовах вимушеної воєнної міграції, коли розрив із батьківщиною відбувається раптово й травматично. Відсутність поступової адаптації ускладнює формування спільного культурного досвіду між поколіннями. Культурна пам'ять у таких умовах ризикує перетворитися на набір символічних маркерів, не інтегрованих у повсякденні практики молодшого покоління, що в перспективі послаблює ідентифікаційні зв'язки з українською культурою.

Травма війни як фактор ідентичнісної нестабільності.

Колективна травма війни водночас об'єднує та фрагментує ідентичність. Постійна присутність травматичних наративів може призводити до емоційного виснаження та бажання дистанціюватися від власної національної належності.

Війна як екстремальний соціальний досвід глибоко впливає на структуру індивідуальної та колективної ідентичності. Для української діаспори після 2022 року травма війни стає не лише фоном міграції, а й постійним елементом культурного самосприйняття. Вона формує емоційний горизонт, у межах якого відбувається осмислення власної належності, відповідальності та дистанції від подій, що відбуваються на батьківщині.

Колективний характер травми створює парадоксальну ситуацію: з одного боку, вона посилює почуття спільності та солідарності, а з іншого — загострює внутрішні суперечності. Постійна присутність воєнних наративів у публічному та медійному просторі може спричиняти стан хронічного емоційного виснаження. У відповідь на це деякі члени діаспори обирають стратегії відсторонення, що проявляються у зменшенні участі в національно маркованих ініціативах або униканні тем, пов'язаних з війною.

Таке дистанціювання не обов'язково означає втрату ідентичності, але свідчить про її нестабільний, контекстуально зумовлений характер. Ідентичність у цьому випадку стає змінною, залежною від психологічного стану та

соціального оточення. Таким чином, травма війни одночасно виконує функцію мобілізації та дестабілізації, формуючи ідентичність, що перебуває у стані постійної напруги.

Соціально-економічні чинники ризику.

Нестабільне працевлаштування, зниження соціального статусу та економічна вразливість обмежують можливості участі в культурному житті. Культура в таких умовах часто сприймається як другорядна потреба, що підвищує ризик ідентичнісної ерозії.

Множинна ідентичність як виклик і ресурс.

Формування множинної ідентичності може розглядатися як ризик втрати національної цілісності, але водночас і як ресурс культурного розвитку. Українська ідентичність у діаспорі набуває нових форм, збагачуючись міжкультурними взаємодіями.

Множинна ідентичність є характерною рисою сучасних діаспор і відображає складність культурного самовизначення в умовах міграції. Вона формується як результат одночасної належності до кількох культурних просторів і може сприйматися як загроза традиційним уявленням про національну цілісність. Проте така форма ідентичності не є автоматично деструктивною.

Для української діаспори множинна ідентичність відкриває можливості для гнучкої інтеграції без повної асиміляції. Вона дозволяє поєднувати українські культурні коди з елементами культури приймаючого суспільства, створюючи нові форми символічного вираження. У цьому контексті ідентичність перестає бути статичною та набуває процесуального характеру, здатного адаптуватися до змін соціального середовища.

Таким чином, множинна ідентичність може розглядатися не лише як виклик, а й як ресурс культурної життєздатності, що сприяє розширенню меж української культури в транснаціональному просторі.

Стратегії збереження української ідентичності.

Серед ключових стратегій збереження ідентичності можна виділити підтримку неформальної освіти українською мовою, розвиток культурних

просторів, міжпоколіннєвий діалог та інституційну підтримку діаспорних ініціатив.

Збереження української ідентичності в діаспорі потребує системного та багаторівневого підходу. Важливою умовою є створення стабільних спільнотних просторів, у межах яких культура функціонує як жива соціальна практика, а не лише як символічна декларація. Такі простори сприяють формуванню почуття належності та взаємної підтримки, що є критично важливим в умовах міграційної нестабільності.

Особливе значення має міжпоколіннєвий діалог, який дозволяє адаптувати культурну пам'ять до нових умов, не втрачаючи її змістовного ядра. Поєднання традиційних форм культурної трансмісії з новими, більш гнучкими форматами взаємодії створює умови для формування ідентичності, здатної зберігати тяглість і водночас залишатися відкритою до трансформацій.

2.4. Неформальна освіта в середовищі української еміграції як простір трансляції культурного досвіду: види і форми самоорганізації

Сучасна українська еміграція, особливо після 2022 року, сформувала нову соціокультурну реальність, у якій питання збереження та трансляції культурного досвіду набули особливої гостроти. Масштабність і вимушений характер міграції, різноманітність соціальних груп, що опинилися за кордоном, а також швидка адаптація до нових умов зумовили пошук альтернативних форм освіти та культурної комунікації. У цьому контексті неформальна освіта постає як ключовий простір, у межах якого відбувається передача культурних смислів, цінностей і практик поза межами інституційної освітньої системи.

Неформальна освіта в середовищі української еміграції не має єдиного центру або ієрархічної структури. Вона формується знизу – через ініціативи самих мігрантів, їхню потребу в культурному самовираженні, спільності та ідентичності. Саме ця самоорганізована природа робить її гнучкою, адаптивною та здатною реагувати на актуальні виклики міграційного досвіду. На відміну від формальної освіти, неформальні освітні практики не обмежуються програмами,

стандартами або сертифікацією, а орієнтовані на процес, взаємодію та спільне переживання культурного досвіду.

Самоорганізація є однією з ключових характеристик сучасної української діаспори, особливо в умовах вимушеної міграції після 2022 року. Вона постає як відповідь на одночасний дефіцит інституційної підтримки, кризи ідентичності та потребу у відновленні соціальних зв'язків. На відміну від класичних діаспорних моделей, що формувалися поступово протягом десятиліть, новітня українська діаспора демонструє високий рівень спонтанної, горизонтальної та мережевої самоорганізації.

Теоретично самоорганізація діаспори може бути осмислена через підхід Роджера Брубейкера, який пропонує розглядати діаспору не як сталу спільноту, а як практику, процес і форму мобілізації: «Діаспора – це не річ, а спосіб бачення світу, спосіб артикуляції зв'язків і політичної дії» [Brubaker, 2005].

У цьому сенсі самоорганізація українців за кордоном є не лише реакцією на обставини, а активною формою культурного й соціального конструювання спільноти.

У середовищі української еміграції неформальна освіта виконує кілька взаємопов'язаних функцій. По-перше, вона забезпечує збереження культурної пам'яті та мови в умовах домінування іншого культурного середовища. По-друге, вона сприяє формуванню спільнот, які стають простором емоційної підтримки та солідарності. По-третє, вона виступає механізмом інтеграції української культури в публічний простір приймаючих суспільств, створюючи умови для міжкультурного діалогу.

Однією з найпоширеніших форм неформальної освіти в діаспорі є мовні та освітні ініціативи, орієнтовані на дітей і молодь. Суботні та недільні школи, мовні гуртки, читацькі клуби, творчі студії виникають як відповідь на страх втрати мови та культурної приналежності. Важливо підкреслити, що ці школи часто функціонують не лише як освітні осередки, але й як центри соціального життя громади. Тут відбувається не лише навчання, але й формування мереж взаємної підтримки між родинами, обмін досвідом виховання дітей у

багатомовному середовищі, спільне осмислення української ідентичності. Подібну думку ми можемо знайти в інтерв'ю Мар'яни Джулай, засновниці культурного простору в Амстердамі та власниці галереї «Блок А», де вона розмірковує про роль української школи «Джерело» в Нідерландах (див. Додаток 1).

Разом із тим, неформальна освіта в еміграційному середовищі не обмежується дитячими чи освітньо-орієнтованими форматами. Значну роль відіграють культурні ініціативи для дорослих – лекційні серії, літературні читання, кінопокази, дискусійні клуби, майстер-класи. Ці формати створюють простір для рефлексії власного досвіду міграції, переосмислення української культури в новому контексті та формування сучасних культурних наративів. Неформальний характер таких заходів дозволяє поєднувати академічне знання з особистими історіями, що робить їх особливо цінними для діаспорного середовища.

Окремої уваги заслуговують творчі та мистецькі форми самоорганізації, які стають важливим інструментом трансляції культурного досвіду. Художні виставки, театральні проєкти, музичні колективи, перформативні практики дозволяють українцям у діаспорі не лише репрезентувати свою культуру, але й проживати її через тілесний, емоційний і символічний досвід. Такі ініціативи часто виходять за межі внутрішньої громади та стають частиною культурного ландшафту приймаючих міст, сприяючи видимості української культури в європейському просторі.

Важливим аспектом неформальної освіти в середовищі української еміграції є її тісний зв'язок із процесами самоорганізації. Більшість освітніх і культурних ініціатив виникають без зовнішнього фінансування або державної підтримки, спираючись на волонтерську працю та горизонтальні зв'язки між учасниками. Самоорганізація в цьому випадку виступає не лише організаційним принципом, але й культурною практикою, що формує відчуття відповідальності, солідарності та спільної дії.

Форми самоорганізації української еміграції є надзвичайно різноманітними. Вони можуть мати формалізований характер – громадські організації, культурні центри, освітні платформи – або існувати у вигляді неформальних спільнот, які об'єднуються навколо спільних інтересів або потреб. В обох випадках ключовим чинником є не стільки інституційна форма, скільки наявність спільного культурного запиту та готовність до колективної взаємодії.

Волонтерські та гуманітарні ініціативи. Однією з перших і наймасовіших форм самоорганізації стали волонтерські спільноти, орієнтовані на допомогу Україні та підтримку новоприбулих біженців. Такі ініціативи часто виникали стихійно - через соціальні мережі, месенджери, особисті контакти - і з часом набували більш структурованого характеру (фонди, громадські організації, координаційні центри). Волонтерська діяльність виконує не лише практичну, а й символічну функцію, зміцнюючи відчуття спільної відповідальності та належності. Як зазначає Бенедикт Андерсон, спільноти можуть існувати як уявлені, але саме спільна дія надає їм реальності: «Спільнота уявляється, але це уявлення має матеріальні наслідки» [8].

Освітні та культурні ініціативи неформального типу. Важливою формою самоорганізації є створення суботніх шкіл, мовних курсів, лекційних клубів, читацьких груп, майстерень і творчих лабораторій. Ці формати зазвичай не інтегровані в офіційні освітні системи приймаючих країн, але відіграють ключову роль у передачі мови, історії та культурних наративів. Неформальний характер таких ініціатив дозволяє швидко адаптувати зміст до потреб аудиторії та поєднувати освітню, терапевтичну й соціальну функції.

Культурні простори та ініціативи спільнотного типу. Окрему групу форм самоорганізації становлять культурні хаби, арт-простори, жіночі клуби, дитячі студії та мультифункціональні центри, що поєднують культуру, освіту й комунікацію. Вони часто виникають як реакція на потребу «місця зустрічі» – фізичного або символічного. У термінах П'єра Бурдьє такі простори можна розглядати як поля культурного капіталу, де відтворюються та транслиуються цінності спільноти: «Культура функціонує як форма капіталу, що забезпечує

соціальну відмінність і спадковість» [12]. Для української діаспори ці простори стають альтернативою втраченої інфраструктури дому.

Цифрові та мережеві форми самоорганізації. Суттєвою особливістю сучасної діаспори є домінування цифрових форм самоорганізації: Facebook-групи, Telegram-канали, Instagram-спільноти, онлайн-платформи взаємодопомоги. Вони забезпечують швидке поширення інформації, горизонтальну комунікацію та залучення широкого кола учасників. Мануель Кастельс визначає такі структури як мережеві суспільства, де ідентичність формується через комунікацію: «У мережевому суспільстві ідентичність стає головним джерелом сенсу» [15]. Для українців за кордоном цифровий простір часто є першим і найстабільнішим середовищем діаспорної взаємодії.

Родинні та мікроспільнотні форми самоорганізації. Найменш формалізованою, але водночас найбільш стійкою формою самоорганізації залишається родина та коло близьких. Саме в сімейному просторі відбувається первинна передача мови, культурних кодів, моделей пам'яті та цінностей. Як підкреслює Ян Ассман, культурна пам'ять починається з повсякденних практик: «Пам'ять живе там, де її щодня відтворюють» [9]. У цьому контексті родина виступає базовим осередком діаспорної ідентичності, незалежно від рівня інституційної організації.

Особливу роль у процесах самоорганізації відіграють жінки, які часто стають ініціаторками освітніх і культурних проєктів. Їхня мотивація ґрунтується не лише на бажанні зберегти власну ідентичність, але й на відповідальності за культурне майбутнє дітей. Саме через жіночі ініціативи часто формуються сталі освітні спільноти, які поєднують родинний, освітній та громадський рівні взаємодії.

Не менш важливим є цифровий вимір неформальної освіти та самоорганізації української еміграції. Соціальні мережі, месенджери, онлайн-платформи стали просторами, де формуються освітні спільноти, поширюється культурний контент, організовуються події та відбувається обмін досвідом.

Цифрове середовище дозволяє долати географічні обмеження та створювати транснаціональні освітні мережі, які поєднують українців у різних країнах.

Разом із тим, цифровізація неформальної освіти ставить перед діаспорними спільнотами нові виклики. Надмірна фрагментація контенту, інформаційне перевантаження та відсутність системності можуть знижувати глибину культурного досвіду. У цьому контексті важливою стає роль кураторів, модераторів та лідерів спільнот, які здатні структурувати освітній процес і забезпечити його якість.

Неформальна освіта в середовищі української еміграції також тісно пов'язана з процесами культурної дипломатії. Через самоорганізовані освітні та культурні ініціативи українська культура входить у публічний простір європейських міст, формуючи альтернативні наративи про Україну та її сучасність. Це особливо актуально в умовах війни, коли культура стає інструментом символічного спротиву та міжнародної солідарності.

Таким чином, неформальна освіта в середовищі української еміграції постає як багатовимірний простір трансляції культурного досвіду, що поєднує родинні практики, громадську самоорганізацію, творчість і цифрові технології. Її сила полягає в гнучкості, відкритості та здатності адаптуватися до змін, зберігаючи при цьому глибинні культурні смисли.

Висновки до Розділу II.

Українська діаспора в Європі після 2022 року є складним транснаціональним феноменом, що поєднує в собі досвід вимушеної міграції, культурної травми та активного пошуку нових форм ідентичності. Освітні та культурні потреби українців за кордоном виходять за межі адаптаційних процесів, набуваючи екзистенційного та символічного значення.

Інтеграція теоретичних підходів Бенедикта Андерсона, Яна Ассмана, П'єра Бурдьє та Стюарта Голла дозволяє розглядати культуру і освіту як ключові ресурси збереження суб'єктності, солідарності та культурної тяглості українців у

діаспорі. Самоорганізація, культурні простори та освітні ініціативи постають як відповідь на виклики асиміляції та фрагментації ідентичності.

В розділі 2 я спробувала комплексно оцінити освітні та культурні потреби українців у діаспорі після 2022 року, а також визначити основні механізми самоорганізації та виклики збереження національної ідентичності в умовах вимушеної міграції. Аналіз соціально-демографічної структури показав, що сучасна українська діаспора значною мірою формується завдяки переважанню жінок, дітей та осіб похилого віку, що визначає специфіку освітніх і культурних стратегій. Ця структура потребує врахування гендерних і поколіннєвих особливостей при плануванні освітніх програм та культурних ініціатив.

Географічний розподіл діаспори у країнах Європи демонструє значні відмінності у доступі до освітніх ресурсів та культурних просторів. Польща виступає як країна первинного прийому з високою концентрацією гуманітарних потреб, Німеччина – як держава з розвиненими інституційними механізмами підтримки, а Нідерланди характеризуються високою інтеграційною вимогою при обмеженій державній підтримці. Ці відмінності формують різні моделі культурної самоорганізації, адаптації та збереження ідентичності.

Аналіз освітніх потреб підкреслює роль освіти не лише як інструменту професійної адаптації, а й як механізму збереження культурного капіталу та соціальної суб'єктності. Освітні практики включають мовні курси, перекваліфікаційні програми, неформальну освіту та онлайн-ініціативи. Водночас мовне питання постає як ключовий маркер національної ідентичності: баланс між опануванням мови країни перебування та збереженням української мови визначає успіх інтеграції і водночас ризик асиміляції.

Культурні потреби українців у діаспорі тісно пов'язані з травматичним досвідом війни, формуванням колективної пам'яті та прагненням підтримувати психологічну стабільність. Мистецькі практики, культурні події та цифрові платформи стають не лише простором відтворення культурного наративу, а й терапевтичним середовищем, де колективно осмислюється досвід травми та вимушеного переміщення. При цьому важливо уникати редукції культурного

поля до виключно травматичного дискурсу, зберігаючи різноманіття форм сучасної української культури.

Самоорганізація виступає як ключовий механізм підтримки культурного життя та освіти за кордоном. Діаспора активно створює культурні простори, волонтерські ініціативи, онлайн-платформи та освітні програми, що дозволяють долати обмеження державної підтримки та географічної розрізненості. Ці процеси демонструють високий рівень соціального та культурного капіталу української громади, здатної ефективно координуватися в умовах кризи та нестабільності.

Неформальна освіта в українській діаспорі постає не просто як компенсаторний механізм за формальною освітою, а як стратегічний простір, де культурний капітал трансформується в ресурс адаптації, відновлення суб'єктності та глобальної агенції. Від маркерів ідентичності (мова, ритуали, наративи пам'яті) через соціально сконструйовані простори до публічних сфер самоорганізації та етичної напруги мистецьких практик весь аналіз демонструє, як вимушена міграція не руйнує, а перебудовує культурні практики в інструменти опору маргіналізації. Саме в цих ініціативах, що виникають «знизу» у громадах і творчих об'єднаннях, діаспора знаходить шлях від травми війни до трансценденції, перетворюючи досвід переселення на основу колективного розвитку, солідарності та політичної суб'єктності, що виходить за межі національних кордонів. Цей процес підкреслює еволюцію освіти від традиційного знання до гібридного ресурсу виживання, інтеграції та глобальної присутності української культури.

Виклики збереження ідентичності у міграції залишаються значними. Серед них – асиміляційний тиск, переривання міжпоколінної передачі культурних кодів, економічна вразливість, емоційне виснаження та надмірна концентрація на травматичному досвіді. Водночас множинна ідентичність, транснаціональні зв'язки та активне культурне виробництво виступають як потенційні ресурси, що дозволяють зберегти українську ідентичність у нових соціокультурних умовах.

У підсумку, розділ 2 демонструє, що культура та освіта є ключовими ресурсами адаптації, збереження ідентичності та формування перспективного майбутнього української діаспори. Самоорганізація, культурні простори та освітні ініціативи виступають механізмами протидії асиміляції та фрагментації ідентичності, а їх ефективність залежить від поєднання локальних практик, цифрових платформ і міжпоколінного діалогу.

Таким чином, сучасна українська діаспора постає як динамічне, гібридне та висококапітальне соціокультурне середовище, здатне до активного культурного виробництва та стратегічної підтримки ідентичності, що дозволяє не лише виживати, а й утверджувати українську присутність у глобальному контексті.

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ ЗА КОРДОНОМ

3.1. Концепція програми та її місце в сучасних діаспорних практиках

Сучасні міграційні процеси, посилені повномасштабною війною Російської Федерації проти України, зумовили безпрецедентне зростання чисельності української діаспори в країнах Європейського Союзу та за його межами. П'ята хвиля української еміграції вирізняється не лише масштабом, але й якісно новими характеристиками: вимушеністю, травматичним досвідом, високим рівнем освіченості мігрантів та активним прагненням до збереження національної ідентичності. У цих умовах неформальна освіта постає як один із ключових інструментів культурної самоорганізації діаспори. Традиційні діаспорні інституції, орієнтовані на збереження мови й культури в межах усталених форм (суботні школи, громади, церковні осередки), виявилися недостатніми для відповіді на виклики нової хвилі міграції. Саме в цьому контексті виникає необхідність розробки програм неформальної освіти, здатних поєднати культурну ідентичність, сучасні освітні підходи та реальний досвід вимушених мігрантів.

Запропонована програма неформальної освіти для українців за кордоном базується на розумінні діаспори не як тимчасового соціального явища, а як сталого соціокультурного середовища з власними механізмами відтворення ідентичності, передачі культурної пам'яті та формування нових форм солідарності. У цьому контексті діаспора постає як «культурний форпост» України за кордоном, що особливо актуалізується в умовах війни та інформаційного протистояння.

Місце програми в сучасних діаспорних практиках визначається її інтегративним характером. Вона не конкурує з уже існуючими ініціативами, а доповнює їх, створюючи простір для рефлексії, діалогу та культурного самовизначення. На відміну від формалізованих освітніх моделей, програма орієнтована на гнучкість, адаптивність і врахування локального контексту країни перебування.

Концепція програми ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує культурологію, соціальну антропологію, теорії діаспори та сучасні підходи неформальної освіти. Програма не ставить за мету інституціоналізувати освіту в традиційному розумінні, натомість вона пропонує гнучкий освітньо-культурний простір, відкритий до участі різних груп українців та представників приймаючого суспільства.

Програма неформальної освіти для українців за кордоном, умовно окреслена як «Культурні маркери», ґрунтується на ідеї культури як живого процесу, а не зафіксованого канону. Її концепція виходить із розуміння культури не лише як сукупності традицій, символів і ритуалів, а як системи смислів, що постійно переосмислюються та змінюються в нових соціокультурних умовах.

Важливим принципом концепції є визнання особистого досвіду міграції як повноцінного освітнього ресурсу. Досвід втрати дому, вимушеного переміщення, адаптації до нового культурного середовища стає не лише предметом рефлексії, але й основою для формування нових сенсів і колективної ідентичності. Такий підхід відповідає сучасним дослідженням діаспори, які підкреслюють роль наративу, пам'яті та щоденних практик у процесі культурного самовизначення.

Місце програми в сучасних діаспорних практиках визначається її здатністю поєднувати локальний та транснаціональний виміри. З одного боку, вона враховує специфіку конкретних країн перебування, зокрема Нідерландів, де українська громада активно формує власні культурні простори та ініціативи. З іншого боку, програма орієнтована на створення мережі взаємопов'язаних осередків, що дозволяє обмінюватися досвідом між українськими громадами в різних країнах Європи.

Особливе місце в концепції програми посідає ідея неформальної освіти як простору відновлення суб'єктності людини, що зазнала досвіду вимушеної міграції. У цьому сенсі освітній процес виходить за межі передачі знань і набуває терапевтичного та мистецького виміру. Через спільні освітні та культурні

практики учасники програми отримують можливість переосмислити власний досвід, відновити відчуття приналежності та сформувати нові соціальні зв'язки.

Програма також виконує важливу функцію культурної дипломатії. Через відкриті лекції, міжкультурні події, творчі проєкти вона сприяє представленню української культури в європейському контексті не як маргінального або виключно травматичного феномена, а як живої, сучасної та динамічної культури. Це відповідає сучасним підходам до культурної політики, де діаспора розглядається як активний суб'єкт міжнародного культурного діалогу.

Концептуально програма відмовляється від уявлення про діаспору як про «тимчасовий стан». Натомість вона виходить з того, що для значної частини українців перебування за кордоном стане тривалим або постійним. У зв'язку з цим неформальна освіта покликана забезпечити сталі механізми передачі культурних кодів наступним поколінням, зокрема дітям і підліткам, які формують свою ідентичність у багатокультурному середовищі.

Таким чином, програма неформальної освіти для українців за кордоном займає важливе місце в сучасних діаспорних практиках, поєднуючи освітню, культурну, соціальну та інтеграційну функції. Вона відповідає актуальним викликам часу, сприяє збереженню української ідентичності та водночас відкриває можливості для активної участі української діаспори в європейському культурному просторі.

Ключовою ідеєю концепції є перехід від збереження культури як «архіву» до культури як «досвіду». Саме через досвід - особистий, родинний, спільнотний - відбувається найглибше засвоєння культурних смислів. У цьому сенсі програма «Культурні маркери» розглядається як простір зустрічі пам'яті та сучасності, традиції та інновації, України та європейського культурного середовища.

3.2. Цільові аудиторії програми

Цільові аудиторії програми визначаються з урахуванням соціальної структури сучасної української діаспори та її актуальних потреб. Програма орієнтована на кілька ключових груп, кожна з яких має власні мотивації, запити

та форми залучення. Сучасна українська діаспора, сформована внаслідок кількох хвиль міграції, є внутрішньо неоднорідною, що вимагає диференційованого підходу до освітніх практик.

Першою і базовою цільовою аудиторією є дорослі українці, які перебувають за кордоном у статусі вимушених мігрантів. Для цієї групи програма виконує функцію культурної стабілізації, допомагаючи зберігати зв'язок з українською ідентичністю в умовах тривалої невизначеності. Особлива увага приділяється жінкам, які часто поєднують адаптацію до нового середовища з відповідальністю за дітей. Ця група характеризується високим рівнем освіченості, активною громадянською позицією та водночас глибоким травматичним досвідом, пов'язаним із війною, втратою дому, соціального статусу та професійної ідентичності. Для цієї аудиторії неформальна освіта виконує функцію простору рефлексії, адаптації та відновлення відчуття суб'єктності.

Важливою особливістю цієї групи є переважання жінок, які часто поєднують роль матері, опікунки та активної учасниці діаспорних ініціатив. У контексті програми це зумовлює потребу в темах, пов'язаних із трансформацією гендерних ролей, вихованням дітей у мультикультурному середовищі, поєднанням інтеграції та збереження української культурної ідентичності. Особистий досвід українських жінок у діаспорі стає важливим джерелом знань і практик, які можуть бути осмислені та передані іншим учасникам програми.

Другою важливою аудиторією є діти та підлітки українського походження, які навчаються в освітніх системах країн перебування. Програма пропонує для них окремі формати, орієнтовані на вікові особливості, білінгвізм та інтеграцію в нове культурне середовище без втрати зв'язку з українською культурою. У цьому випадку неформальна освіта постає як альтернатива формалізованому навчанню, що дозволяє уникнути перевантаження та сприяє добровільній участі. Саме ця група перебуває в зоні підвищеного ризику втрати мовної та культурної тяглості. Формальна освіта в іншомовному середовищі часто не залишає

простору для системного знайомства з українською культурою, історією та сучасним культурним контекстом.

Неформальна освіта для дітей і підлітків у межах програми спрямована не лише на передачу знань, але й на формування позитивної культурної ідентичності. Через творчі, інтерактивні та проєктні формати діти залучаються до осмислення української культури як живого й актуального явища, а не як абстрактного спадку «далекої батьківщини». Особлива увага приділяється формуванню безпечного середовища, в якому дитина може вільно говорити про власний досвід війни та міграції

Третьою аудиторією є активісти, культурні менеджери, волонтери, митці, освітяни та ініціатори локальних діаспорних проєктів. Для них програма може слугувати платформою обміну досвідом, методологічною базою та джерелом нових ідей. Для цієї аудиторії програма виступає платформою професійного обміну, підвищення компетенцій та осмислення власної діяльності в ширшому європейському контексті.

Саме ця група часто стає каталізатором розвитку діаспорних культурних просторів, таких як культурні центри, арт-резиденції, освітні платформи. У межах програми вони можуть не лише отримувати знання, але й виступати як співтворці освітнього контенту, що відповідає принципам горизонтальної освіти та спільнотного навчання.

Ще однією *важливою*, хоча й менш очевидною, цільовою аудиторією є змішані родини та представники приймаючого суспільства, які зацікавлені в українській культурі. В умовах інтеграції українців у європейські країни дедалі частіше виникають міжкультурні сім'ї, у яких питання культурної ідентичності, мови та традицій набувають особливої ваги. Програма неформальної освіти створює можливість для міжкультурного діалогу, сприяючи взаємному розумінню та зниженню культурних бар'єрів.

У цьому контексті програма виходить за межі суто діаспорного формату та стає інструментом міжкультурної комунікації. Залучення представників приймаючого суспільства дозволяє представити українську культуру як частину

європейського культурного різноманіття та сприяє формуванню позитивного образу України за кордоном.

Особливу увагу в межах програми приділено міжпоколінній взаємодії. Перетин досвіду різних поколінь українців у діаспорі — від тих, хто має родинну пам'ять про попередні хвилі еміграції, до новоприбулих біженців - створює унікальний простір для обміну знаннями, цінностями та практиками. Така взаємодія сприяє формуванню стійких діаспорних спільнот і передачі культурних кодів у довготривалій перспективі.

Таким чином, цільові аудиторії програми формують багатовимірну структуру, яка відображає складність і різноманітність сучасної української діаспори. Неформальна освіта в цьому контексті виступає як гнучкий інструмент, здатний адаптуватися до потреб різних груп, зберігаючи при цьому цілісність концепції та орієнтацію на збереження і розвиток української культурної ідентичності за кордоном.

3.3. Структура програми та її освітня логіка

Структура програми «Культурні маркери» побудована за модульним принципом, що забезпечує її гнучкість і можливість адаптації до різних локальних умов. Кожен модуль є відносно автономним, але водночас логічно пов'язаним з іншими, утворюючи цілісну освітню траєкторію.

Перший модуль умовно можна окреслити як адаптаційно-рефлексивний модуль. Його метою є створення безпечного простору для осмислення досвіду війни, втрати дому та міграції. У межах цього модуля використовуються формати групових обговорень, наративних практик, культурної рефлексії. Освітня логіка тут не передбачає оцінювання чи формалізованих результатів, натомість акцент робиться на процесі спільного проживання досвіду та формування довіри між учасниками.

Другий модуль має культурно-історичний характер і зосереджується на поглибленні знань про українську культуру, історію та символічний простір. Однак цей модуль не відтворює академічний курс з історії чи культурології, а

пропонує інтегративний підхід, у якому культурні знання поєднуються з особистими історіями учасників. Через аналіз культурних маркерів, традицій, мови, мистецтва відбувається актуалізація української ідентичності в сучасному європейському контексті

Особливістю цього модуля є відмова від ностальгійної або виключно минулоорієнтованої моделі культури. Українська культура постає як динамічне явище, що розвивається та адаптується до нових умов, зокрема в діаспорі. Це дозволяє уникнути протиставлення «традиційного» та «сучасного» і сформувати уявлення про культуру як живий процес.

Третій модуль орієнтований на сучасну українську культуру та її репрезентацію в європейському контексті. Він включає теми сучасного мистецтва, дизайну, музики, літератури, а також питання культурної дипломатії. Даний модуль також зосереджується на розвитку навичок міжкультурної комунікації, мовної чутливості та соціальної взаємодії. В умовах перебування в багатокультурному середовищі українці стикаються з необхідністю постійного культурного перекладу – як у побуті, так і в професійній сфері. Цей модуль спрямований на усвідомлення власної культурної позиції та здатність вести діалог з представниками приймаючого суспільства без втрати ідентичності.

Важливим компонентом програми є *четвертий* творчо-практичний модуль, у межах якого освіта поєднується з культурною практикою. Йдеться про майстерні, творчі лабораторії, проєктну діяльність, що дозволяє учасникам не лише споживати знання, але й створювати власний культурний продукт. Такий підхід відповідає принципам «experiential learning» та сприяє формуванню активної позиції учасників як творців культури, а не лише її носіїв.

Окрему роль у структурі програми відіграє *п'ятий* громадянсько-орієнтований модуль, який спрямований на осмислення ролі української діаспори в сучасному світі. У межах цього модуля розглядаються питання культурної дипломатії, громадянської відповідальності, участі у локальних ініціативах, а також збереження зв'язку з Україною. Освітня логіка цього блоку

полягає у переході від особистої ідентичності до усвідомлення себе як частини ширшої транснаціональної спільноти.

Структура програми неформальної освіти для українців за кордоном вибудовується з урахуванням специфіки діаспорного середовища, яке характеризується мобільністю, фрагментарністю та різним рівнем залученості учасників. Саме тому традиційні лінійні освітні моделі в цьому контексті виявляються малоефективними. Запропонована програма ґрунтується на модульному принципі, що дозволяє адаптувати її до потреб конкретної громади, країни перебування та складу учасників.

Модульна структура забезпечує гнучкість програми та можливість її поступового розгортання. Кожен модуль є відносно автономним, але водночас логічно пов'язаним з іншими складовими програми. Це дозволяє учасникам долучатися на різних етапах, не втрачаючи цілісного бачення освітнього процесу. Такий підхід відповідає принципам неформальної освіти, де важливу роль відіграє добровільність участі та внутрішня мотивація.

Освітня логіка програми вибудовується за принципом поступового поглиблення: від особистого досвіду – до колективної рефлексії, від індивідуальної ідентичності – до спільнотної та громадянської. Цей принцип є особливо актуальним для українців у вимушеній міграції, для яких процес осмислення власного досвіду є невід'ємною складовою адаптації та відновлення.

Структура програми передбачає також міжмодульні зв'язки, які забезпечують її цілісність. Теми та практики не ізольовані, а взаємодіють між собою, формуючи єдиний освітній простір. Наприклад, творчі проєкти можуть поєднувати елементи культурної рефлексії та громадянської активності, а комунікативні практики – інтегрувати мовний і культурний виміри.

Важливою характеристикою освітньої логіки програми є її відкритість до трансформацій. Програма не є статичною моделлю, а розглядається як живий процес, що змінюється відповідно до запитів учасників та соціокультурного контексту. Такий підхід дозволяє зберігати актуальність програми в умовах швидких змін, характерних для діаспорного життя.

Таким чином, структура програми та її освітня логіка спрямовані на створення багатовимірного освітнього простору, в якому неформальна освіта стає інструментом культурного самовизначення, соціальної інтеграції та формування стійких діаспорних спільнот. Саме поєднання модульності, гнучкості та глибокої рефлексивної складової дозволяє програмі відповідати викликам сучасної української діаспори.

Практична частина реалізації програми неформальної освіти для українців за кордоном базується на принципі поетапного занурення учасників у культурний простір, що поєднує знання, досвід, рефлексію та спільну дію. Програма вибудовується як відкрита, модульна система, що може адаптуватися до різних умов діаспорного середовища, вікових груп та ресурсних можливостей.

Програма реалізується у форматі циклів, кожен з яких триває від 6 до 12 тижнів і включає:

- очні зустрічі (офлайн-простори, культурні центри, школи, бібліотеки);
- онлайн-компонент (Zoom, Google Meet, соціальні мережі);
- самостійну роботу учасників;
- спільні культурні практики та подієві формати.

Організаційно програма може функціонувати:

- як окрема ініціатива діаспорної спільноти;
- як складова діяльності культурного центру або громадської організації;
- як партнерський проєкт між українськими та європейськими інституціями.

Координація програми здійснюється куратором або невеликою командою, яка відповідає за логістику, комунікацію та методичну цілісність.

Практичне впровадження програми передбачає поділ на взаємопов'язані модулі, кожен з яких має власні цілі, формати та результати.

Модуль 1. Адаптаційно-рефлексивний

Мета: створення безпечного простору, формування довіри, усвідомлення власного досвіду міграції.

Форми роботи:

- фасилітовані групові зустрічі;
- обговорення особистих історій;
- арт-практики (малюнок, письмо, тілесна рефлексія);
- наративні вправи.

Практичний результат:

- формування спільноти;
- зниження психологічної напруги;
- актуалізація особистої ідентичності учасників.

Модуль 2. Культурно-історичний

Мета: поглиблення знань про українську культуру в сучасному контексті, осмислення її трансформацій у діаспорі.

Форми роботи:

- неформальні лекції;
- інтерактивні семінари;
- зустрічі з митцями, дослідниками, активістами;
- робота з візуальними, текстовими та медіаматеріалами.

Практичний результат:

- оновлене бачення української культури та історії;
- розвиток критичного мислення;
- переосмислення традицій поза фольклорним стереотипом.

Модуль 3. Комунікативно-представницький

Мета: інтеграція результатів програми в публічний простір приймаючого суспільства.

Форми роботи:

- відкриті заходи для місцевої спільноти;
- міжкультурні діалоги;
- онлайн-презентації результатів;
- соціальні мережі та медіа.

Практичний результат:

- підвищення видимості української культури;

- формування позитивного іміджу діаспори;
- встановлення партнерських зв'язків.

Модуль 4. Практично-творчий

Мета: перехід від споживання знань до активного творення культурних смислів.

Форми роботи:

- майстер-класи;
- спільні проєкти (події, виставки, публікації, перформанси);
- колективна робота в малих групах;
- експериментальні формати.

Практичний результат:

- створення конкретного культурного продукту;
- розвиток горизонтальних зв'язків;
- формування почуття відповідальності за спільну справу.

Модуль 5. Громадсько-орієнтований

Мета: осмислення ролі української діаспори в сучасному світі.

Форми роботи:

- дискусії, круглі столи;
- воркшопи з міжкультурної комунікації;
- виїзdnі практичні сесії;
- рефлексивні групи обговорення.

Практичний результат:

- формування активної громадянської позиції учасників;
- підвищення видимості української спільноти в публічному просторі;
- створення сталих партнерств між діаспорними та місцевими ініціативами.

Оцінювання результатів програми та зворотний зв'язок у практичній реалізації здійснюється не у формі тестування, а через:

- рефлексивні обговорення;
- індивідуальні та групові щоденники;

- аналіз створених культурних продуктів;
- самооцінку учасників.

Такий підхід відповідає логіці неформальної освіти та дозволяє зберегти добровільність, мотивацію та внутрішню залученість.

3.4. Методологія програми: сучасні підходи, соціальні мережі, digital-платформи

Методологія програми ґрунтується на принципах неформальної освіти, *participatory learning* та *experiential learning*. Навчання відбувається через участь, співтворчість і взаємодію, а не через передачу готових знань.

Особливу роль у реалізації програми відіграють соціальні мережі та digital-платформи. Вони використовуються не лише як інструменти комунікації, а як повноцінні освітні простори. Онлайн-формати дозволяють залучати учасників з різних країн, підтримувати сталість спільноти та забезпечувати доступність програми.

Програма активно використовує візуальний контент, сторітелінг, короткі відео, інтерактивні завдання, що відповідають сучасним комунікаційним звичкам аудиторії. Це дозволяє поєднати глибину змісту з доступністю форми.

Ключовим методологічним принципом програми є визнання особистого досвіду міграції як повноцінного освітнього ресурсу. Досвід війни, втрати дому, адаптації до нового соціокультурного середовища не виключається з освітнього процесу, а навпаки – стає його відправною точкою. Такий підхід відповідає концепції *experiential learning* (навчання через досвід), згідно з якою знання формуються в процесі рефлексії над власним життєвим досвідом.

Важливе місце в методології програми займає *participatory learning* – навчання через співучасть і співтворчість. Учасники програми виступають не лише як споживачі знань, але і як активні суб'єкти освітнього процесу. Обговорення, групові проєкти, спільне створення культурних ініціатив сприяють формуванню горизонтальних зв'язків усередині діаспори та підсилюють відчуття належності до спільноти.

Методологічно програма також спирається на культурологічний та антропологічний підхід, що передбачає аналіз культури через щоденні практики, ритуали, мову, символи та форми самоорганізації. Такий підхід дозволяє уникнути абстрактного або музейного трактування культури та представити українську ідентичність як живий, динамічний процес, що змінюється в умовах міграції.

З огляду на розпорошеність українських діаспорних спільнот, важливу роль у реалізації програми відіграють соціальні мережі. Вони розглядаються не лише як інструмент комунікації, але і як окремий освітній простір. Соціальні мережі дозволяють підтримувати постійний контакт між учасниками, поширювати освітній контент, анонсувати події та формувати відчуття спільності навіть за відсутності фізичної присутності.

Зокрема, платформи на кшталт Facebook, Instagram та Telegram використовуються для створення тематичних спільнот, обміну матеріалами, організації дискусій та залучення нових учасників. Візуальний контент, особисті історії, короткі освітні формати сприяють залученню молодшої аудиторії та підвищують доступність культурного знання.

Окремий методологічний вимір програми пов'язаний із використанням digital-платформ для організації навчального процесу. Онлайн-інструменти (Zoom, Google Classroom, Meets, спеціалізовані платформи для спільної роботи) забезпечують можливість проведення лекцій, воркшопів, групових зустрічей та проєктної діяльності незалежно від географічного розташування учасників. Це особливо важливо для української діаспори, яка часто не має стабільної прив'язки до одного місця проживання.

Використання цифрових технологій дозволяє реалізувати змішану модель навчання, що поєднує синхронні та асинхронні формати. Учасники можуть самостійно опрацьовувати матеріали у зручний для них час, поєднуючи навчання з роботою, доглядом за дітьми та процесом інтеграції в нове суспільство. Така гнучкість є принципово важливою для ефективності програми.

Водночас методологія програми передбачає критичне ставлення до цифровізації. Digital-інструменти не розглядаються як самоціль, а використовуються лише тоді, коли вони сприяють досягненню освітніх і культурних цілей. Особлива увага приділяється збереженню живого діалогу, емоційної взаємодії та довіри між учасниками, що є ключовими чинниками неформальної освіти.

Таким чином, методологія програми поєднує сучасні освітні підходи, соціальні мережі та digital-платформи в єдину систему, орієнтовану на потреби української діаспори. Вона дозволяє створити стійкий, гнучкий та інклюзивний освітній простір, у якому неформальна освіта стає інструментом збереження і розвитку української культурної ідентичності в умовах глобальної міграції.

3.5. Партнерська інфраструктура програми та її фінансування

Ефективна реалізація програми неформальної освіти для українців за кордоном неможлива без розвиненої партнерської інфраструктури, яка забезпечує організаційну сталість, ресурсну підтримку та інтеграцію програми в ширший соціокультурний простір країни перебування. У сучасних діаспорних практиках партнерство виступає не лише як інструмент фінансування, але й як механізм легітимації освітніх ініціатив, розширення аудиторії та посилення культурного впливу.

Партнерська інфраструктура програми має багаторівневий характер і включає як українські діаспорні організації, так і інституції приймаючого суспільства. До ключових партнерів належать українські культурні центри, громадські організації, освітні ініціативи, волонтерські мережі, а також незалежні культурні простори, що виникли внаслідок активізації української громади після 2022 року. Саме ці структури часто стають первинними осередками самоорганізації діаспори та природними майданчиками для реалізації програм неформальної освіти.

Важливу роль у партнерській моделі відіграють локальні культурні інституції країни перебування: бібліотеки, музеї, культурні центри, муніципальні

простори. Співпраця з ними дозволяє інтегрувати українські освітні та культурні ініціативи в місцевий культурний ландшафт, виходячи за межі внутрішньодіаспорного спілкування. Такий формат партнерства сприяє міжкультурному діалогу та формуванню позитивного образу української культури як частини європейського культурного простору.

Окрему групу партнерів становлять освітні установи та експертні середовища — університети, дослідницькі центри, незалежні освітні платформи. Їхня участь у програмі забезпечує академічну якість контенту, методологічну підтримку та можливість залучення фахівців з різних галузей: культурології, соціології, психології, педагогіки. Водночас партнерство з академічними структурами дозволяє поєднувати неформальну освіту з елементами дослідницької діяльності та аналітики.

Особливе значення має співпраця з неурядовими організаціями та міжнародними фондами, які працюють у сфері культури, освіти, інтеграції мігрантів та підтримки біженців. Такі організації часто володіють не лише фінансовими ресурсами, але й експертизою в питаннях сталого розвитку, соціальної інтеграції та проєктного менеджменту. Їхня участь дозволяє програмі відповідати європейським стандартам прозорості, інклюзивності та ефективності.

Фінансування програми неформальної освіти передбачається як змішана модель, що поєднує кілька джерел. Одним із базових механізмів є грантове фінансування з боку європейських, національних та муніципальних програм підтримки культури й освіти. У контексті Європейського Союзу це можуть бути програми, спрямовані на інтеграцію мігрантів, розвиток культурного різноманіття, підтримку громадянського суспільства.

Другим важливим джерелом є партнерські внески — надання приміщень, технічного обладнання, експертної підтримки або інформаційних ресурсів. Така форма нефінансової підтримки особливо поширена в діаспорних ініціативах і дозволяє суттєво зменшити загальні витрати на реалізацію програми. Вона також сприяє формуванню відчуття спільної відповідальності між партнерами.

Окрему роль відіграють добровільні внески учасників та меценатська підтримка, які, однак, не повинні бути основним джерелом фінансування. У межах концепції програми важливо зберігати доступність неформальної освіти для різних соціальних груп, зокрема для вимушених мігрантів з обмеженими фінансовими можливостями. Тому фінансова участь учасників розглядається радше як елемент підтримки, а не як умова доступу до освітніх ресурсів.

Управління фінансуванням програми ґрунтується на принципах прозорості, підзвітності та гнучкості. Це передбачає чітке планування бюджету, регулярну звітність перед партнерами та донорами, а також можливість адаптації фінансової моделі відповідно до змін зовнішнього середовища. Такий підхід відповідає сучасним європейським вимогам до реалізації соціокультурних проєктів.

Таким чином, партнерська інфраструктура та фінансування програми неформальної освіти для українців за кордоном формують основу її сталого розвитку. Завдяки поєднанню різних типів партнерств і джерел фінансування програма здатна не лише ефективно функціонувати в короткостроковій перспективі, але й масштабуватися, зберігаючи свою концептуальну цілісність і культурну місію.

3.6. Можливості масштабування програми в Європі

Однією з ключових характеристик запропонованої програми неформальної освіти для українців за кордоном «Культурні маркери» є її потенціал до масштабування та адаптації в різних національних і культурних контекстах. У сучасних умовах глобальної мобільності та транснаціональних міграційних процесів освітні ініціативи, орієнтовані на діаспору, повинні виходити за межі локальних проєктів і формувати сталі мережі взаємодії між громадами в різних країнах. Програма може реалізовуватися як у великих містах з чисельною українською громадою, так і в невеликих локальних спільнотах.

Масштабування програми можливе насамперед завдяки її модульній структурі та принципам неформальної освіти. Кожен модуль програми може

функціонувати як автономна одиниця, що дозволяє адаптувати зміст і формати відповідно до потреб конкретної діаспорної спільноти. Наприклад, у країнах з великою кількістю українських біженців (Німеччина, Польща, Чехія, Нідерланди) акцент може робитися на психосоціальній підтримці та інтеграційних практиках, тоді як у країнах із давніми хвилями української міграції (Канада, США) – на передачі культурної пам'яті між поколіннями.

Важливим чинником масштабування є використання digital-платформ та онлайн-інструментів, які знімають географічні обмеження і забезпечують доступність програми для широкого кола учасників. Онлайн-лекції, вебінари, спільні освітні платформи та цифрові архіви дозволяють створювати єдиний освітній простір для української діаспори, незалежно від країни перебування. Такий підхід сприяє формуванню транснаціональної української спільноти знань і практик.

Масштабування програми також передбачає розвиток мережевої партнерської моделі. Співпраця з українськими культурними центрами, громадськими організаціями, освітніми інституціями та муніципальними структурами в різних країнах дозволяє локалізувати програму без втрати її концептуальної цілісності. Кожен локальний партнер може виступати як регіональний хаб, відповідальний за організацію заходів, залучення учасників і адаптацію контенту до місцевого контексту.

Окрему роль у процесі масштабування відіграє підготовка фасилітаторів і модераторів програми з числа представників діаспори. Такий підхід не лише знижує витрати на реалізацію програми, але й сприяє її сталості, оскільки локальні лідери краще розуміють специфіку своєї спільноти. Неформальна освіта в цьому випадку стає інструментом саморозвитку діаспори, а не зовнішньо нав'язаною ініціативою.

Масштабування програми в європейському контексті також пов'язане з можливістю інтеграції в загальноєвропейські освітні та культурні програми. Участь у грантових програмах Європейського Союзу, таких як Erasmus+, Creative Europe або програми підтримки громадянського суспільства, відкриває

додаткові фінансові та інституційні ресурси. Це дозволяє не лише поширювати програму, але й підвищувати її якість через міжнародний обмін досвідом.

Важливою умовою успішного масштабування є збереження балансу між уніфікацією та локальною адаптацією. З одного боку, програма повинна мати чітке концептуальне ядро, що забезпечує її ідентичність і ціннісну спрямованість. З іншого боку, вона має залишатися відкритою до змін і врахування культурних, мовних та соціальних особливостей різних країн перебування. Саме ця гнучкість робить програму життєздатною в довгостроковій перспективі.

У глобальному вимірі програма може стати основою для формування міжнародної платформи неформальної освіти української діаспори, яка об'єднуватиме освітні, культурні та дослідницькі ініціативи. Така платформа сприятиме не лише збереженню української ідентичності, але й активній участі українців за кордоном у формуванні сучасного європейського культурного простору.

Таким чином, можливості масштабування програми в Європі та інших країнах ґрунтуються на її модульності, цифровій доступності, партнерській інфраструктурі та орієнтації на потреби діаспорних спільнот. Програма має потенціал стати сталим інструментом культурної та освітньої присутності України у світі, що особливо важливо в умовах тривалої війни та глобальних трансформацій.

Висновки до Розділу III.

У третьому розділі магістерської роботи було розроблено та проаналізовано програму неформальної освіти для українців за кордоном як відповідь на сучасні виклики, пов'язані з масовою вимушеною міграцією та трансформацією діаспорної ідентичності. Програма постає як комплексний культурно-освітній інструмент, що поєднує освітню, соціальну, інтеграційну та культурно-дипломатичну функції.

Обґрунтовано концепцію програми, визначено її цільові аудиторії, структуру та освітню логіку, методологічні засади, а також партнерську інфраструктуру і фінансові механізми реалізації. Показано, що неформальна освіта є ефективним середовищем для збереження української ідентичності, формування спільнот та передачі культурних кодів в умовах міграції.

Особливу увагу приділено можливостям масштабування програми в європейському та глобальному контексті, що дозволяє розглядати її не лише як локальну ініціативу, а як модель сталого розвитку українських діаспорних освітніх практик.

Таким чином, розроблена програма неформальної освіти має потенціал стати важливим елементом сучасної культурної політики України за кордоном і практичним інструментом підтримки українських громад у процесі збереження та переосмислення власної культурної ідентичності.

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

Дослідження програми неформальної освіти «Культурні маркери» дозволяє побачити глибокі процеси, які відбуваються в українській діаспорі під час вимушеної міграції. У центрі цих процесів не лише передача національних традицій, мови та культурних практик, а й відновлення цілісності людини, родини та громади, які пережили потрясіння війни. Тому значення неформальної освіти у діаспорі виходить за межі педагогічного чи культурологічного аспекту. Вона стає простором, де формується нова соціальна реальність українців за кордоном.

Один з головних висновків полягає в тому, що програма «Культурні маркери» відповідає не лише освітнім потребам дітей і дорослих, а й екзистенційному запиту громади: зберегти зв'язок з Україною, відчувати себе частиною спільного культурного простору та відновити сенси, зруйновані війною. У цьому контексті культура – це не просто формальні знання, а жива тканина, яка допомагає людині зберігати внутрішню стійкість. Неформальна освіта на основі культурних маркерів дозволяє людині знову відчувати свою приналежність, навіть якщо її дім залишився далеко.

У цій роботі особливо підкреслюється роль родини як серця збереження культурної пам'яті. Під час міграції сім'я стає не лише приватною фортецею, а й головним осередком передачі культури. Коли зовнішній світ – школа, громада, соціальні інституції – втрачає сталість, саме родина бере на себе місію збереження традицій, формування мовної поведінки, передачі родинних ритуалів і підтримки відчуття належності до України. Програма «Культурні маркери» органічно вплітається у це середовище, підтримує сім'ю і допомагає створити культурно безпечний простір навіть на чужині.

Серед головних висновків роботи – усвідомлення, що жінка і мати в діаспорі стає справжнім центром збереження культурної ідентичності. Вона не лише допомагає дитині адаптуватися, а й сама стає культурним провідником. Через руйнування звичних соціальних структур війною жінка виходить на перший план: організовує освітні ініціативи, створює спільноти, веде культурні

проекти, формує нові ритуали, які допомагають долати втрату і будувати майбутнє. У цьому сенсі мати стає не просто учасницею культурного процесу, а його натхненницею і творцем.

Завдяки жіночому лідерству в діаспорі народився новий тип соціальної взаємодії, що ґрунтується на емпатії, співпраці та підтримці. Збереження культури стало не лише питанням знань, а насамперед стосунків: між мамою і дитиною, між жінками-лідерами, між родинами, які об'єднує спільний досвід і прагнення відновлення. У такому середовищі неформальна освіта перетворюється на механізм соціального відновлення, де кожен може відчувати себе частиною великої історії.

Варто особливо підкреслити, що у неформальній освіті жінка-мати стає ключовою ланкою між поколінням, яке виїхало, і тим, що народжується вже за межами України. Для дітей діаспори мати часто виступає головним «перекладачем» українського культурного досвіду, який не завжди збігається з реаліями нової країни. Через її пояснення, інтерпретації та емоції формується образ України – не як абстрактної держави, а як живого, пульсуючого культурного простору. Цей образ може бути різним: травматичним, ідеалізованим, фрагментарним чи суперечливим. Тому відповідальність жінки-матері у процесі культурної передачі надзвичайно велика. Вона не лише відтворює пам'ять, а й інтерпретує її, пристосовуючи до віку, психологічного стану та соціального контексту дитини. Неформальна освіта здатна підтримати матерів у цій непростій місії, надаючи інструменти для рефлексії, обміну досвідом і професійної підтримки.

У цьому контексті неформальна освіта не замінює родинне виховання, а гармонійно його доповнює і підсилює. Освітні ініціативи, культурні програми та діаспорні проекти дають змогу разом проживати українську культуру, але їхня сила залежить від того, наскільки вони відгукуються у родинних практиках і внутрішній мотивації сім'ї. Без щоденної підтримки родини навіть найкращі програми залишаються лише фрагментами, що швидко згасають.

Програма «Культурні маркери» має і стратегічне значення. Вона створює умови для формування нового покоління українців, які зростають у мультикультурному світі, але не втрачають живого зв'язку зі своїм корінням. Це покоління стане культурним скарбом України в майбутньому, незалежно від того, чи повернуться ці діти додому, чи залишаться у європейських країнах. Завдяки програмі вони отримують не лише знання про українську культуру, а й досвід справжньої участі у ній.

Отже, програма «Культурні маркери» – це не просто модель неформальної освіти, а потужний культурний механізм, здатний підтримати родини, об'єднати громаду, посилити жіноче лідерство і забезпечити тяглість української ідентичності у вигнанні. Її значення виходить далеко за межі навчання: вона допомагає зберегти духовну присутність України там, де її фізично немає, і виростити покоління, яке пам'ятає свої корені й несе їх у майбутнє.

Сучасна українська діаспора лише розпочинає свій історичний шлях, але вже сьогодні видно, що її сила – у родині, жінці, солідарності та здатності перетворювати досвід на ресурс для спільного майбутнього. Програма «Культурні маркери» допомагає цьому ресурсу не згасати, а розквітати, підтримуючи українську культуру у світі та зберігаючи її для наступних поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Васильців Т. Г., Левицька О. О., Мульська О. П. Середовище зовнішньої міграції населення України : наук. видання. Львів, 2021. 51 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20210040.pdf> (дата звернення: 17.12.2025).
2. Державна служба статистики України. Населення та міграція (демографічні збірники / архів публікацій). URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm (дата звернення: 17.12.2025).
3. Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. Київ : Фенікс, 2012. 395 с.
4. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2 т.; упоряд. Я. Грицак. Київ, Основи, 1994.
5. Малиновська О. А. Трудова міграція громадян України за кордон: виклики та шляхи реагування // Ринок праці та зайнятість населення. 2018. № 3. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-09/Malynovska-d28e1.pdf> (дата звернення: 17.12.2025).
6. Позняк О. В. (та ін.). Населення України. Трудова еміграція в Україні : монографія. Київ, 2010. URL: https://idss.org.ua/monografii/poznyak_2010.pdf (дата звернення: 17.12.2025).
7. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука. Київ:Либідь, 1991. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0007560.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0 (дата звернення: 17.12.2025).
8. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Rev. ed. London : Verso, 1991.
9. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge : Cambridge University Press, 2011.
10. Barth F. Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference. Oslo : Universitetsforlaget, 1969.

11. Berry J. W. Immigration, Acculturation, and Adaptation // *Applied Psychology*. 1997. Vol. 46, No. 1. P. 5–34.
12. Bourdieu P. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1984.
13. Brubaker R. The ‘Diaspora’ Diaspora // *Ethnic and Racial Studies*. 2005. Vol. 28, No. 1. P. 1–19. DOI: 10.1080/0141987042000289997.
14. Butler K. D. Defining Diaspora, Refining a Discourse // *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. 2001. Vol. 10, No. 2. P. 189–219. DOI: 10.3138/diaspora.10.2.189.
15. Castells M. *The Power of Identity*. Oxford : Blackwell, 1997.
16. Clifford J. Diasporas // *Cultural Anthropology*. 1994. Vol. 9, No. 3. P. 302–338.
17. Cohen R. *Global Diasporas: An Introduction*. London ; New York : Routledge, 1997.
18. European Commission, Eurostat. Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics (дата звернення: 17.12.2025).
19. European Commission, Eurostat. Temporary protection for 4.3 million in October (Eurostat News). URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20251210-2> (дата звернення: 17.12.2025).
20. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA : MIT Press, 1989.
21. Hall S. Cultural Identity and Diaspora // *Identity: Community, Culture, Difference* / ed. J. Rutherford. London : Lawrence & Wishart, 1990. P. 222–237.
22. Herman J. L. *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence – From Domestic Abuse to Political Terror*. New York : Basic Books, 1992.
23. Hobsbawm E., Ranger T. (eds.). *The Invention of Tradition*. Cambridge : Cambridge University Press, 1983.
24. IOM (International Organization for Migration). *Migration in Ukraine: Facts and Figures* 2021. 2021. URL:

[https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/migration](https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/migration_in_ukraine_facts_and_figures_2021-eng_web-1.pdf)

[_in_ukraine_facts_and_figures_2021-eng_web-1.pdf](https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/migration_in_ukraine_facts_and_figures_2021-eng_web-1.pdf) (дата звернення: 17.12.2025).

25. IOM. Migration Governance Indicators: Second Profile 2021. Ukraine. 2021. URL: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/MGI-2nd-Ukraine-2021.pdf> (дата звернення: 17.12.2025).

26. Lefebvre H. The Production of Space. Oxford : Blackwell, 1991.

27. Safran W. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return // Diaspora: A Journal of Transnational Studies. 1991. Vol. 1, No.1. P. 83–99. DOI: 10.1353/dsp.1991.0004.

28. Smith A. D. National Identity. Reno : University of Nevada Press, 1991.

29. UNHCR. Ukraine Refugee Situation – Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 17.12.2025).

30. UNHCR. Refugees from Ukraine recorded across Europe and beyond (operational data / definitions). URL: <https://data.unhcr.org/en/working-group/437> (дата звернення: 17.12.2025).

31. UNECE (United Nations Economic Commission for Europe). The Measurement of External Labour Migration in Ukraine. URL: <https://unece.org/sites/default/files/2022-04/2%20Labour%20UKR%20Eng.pdf> (дата звернення: 17.12.2025).

32. Van der Kolk B. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014.

33. World Bank. Personal remittances, received (% of GDP) – Ukraine. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=UA> (дата звернення: 17.12.2025).

34. Yalom I. D. The Gift of Therapy: An Open Letter to a New Generation of Therapists and Their Patients. New York : Harper.

Вітаю, пані Мар'яно! Як Ви спостерігаєте трансформацію української культурної ідентичності в умовах війни, міграції та життя українців за кордоном?

Взагалі відчутна, на мою думку, українська ідентичність у тому вигляді, в якому ми її знаємо зараз, з'явилася після Помаранчевої революції. Це була ще дуже новонароджена ідентичність, вона тільки-но формувалася. Потроху-потроху почала кріпшати. Але всі роки після того ми знову відкотилися назад: дуже багато російської попси, дуже багато російського контенту, навіть після всього – після Криму, після початку війни. Ми продовжували жити у цьому російському інформаційному полі, часто навіть не усвідомлюючи цього.

І лише зараз, з початком повномасштабного вторгнення, відбулися великі зміни. Я це добре бачу. Люди почали повністю відмовлятися від російського контенту. До війни було так: багато хто думав, яка різниця, слухати російську музику чи дивитися їхні серіали. І слухали, і дивилися, і актори приїздили, і театри були заповнені. Але зараз, коли ми на державному і приватному рівні заблокували цю культуру, відбувся справжній ренесанс українського. Я не можу говорити за всіх – певно, хтось досі споживає російський контент. Але в культурному середовищі, у моєму колі, все змінилося. Російський контент повністю заблокували, і на цьому тлі українська культура просто вибухнула. Люди почали читати українські книжки, цікавитися історією, ходити в театр. До нас з Києва(в Амстердам) приїздить театр – і квитки розкупувають одразу. Додають сеанси. Люди слухають хори! Хто раніше платив 80 євро за хор? Ніхто. А тепер ходять.

З'явилося розуміння: ми самобутні. Ми хочемо розвивати власну культуру. Це нам близьке. І це видно на всіх рівнях – від складного мистецтва, як концептуальне мистецтво чи сучасні опери, до популярної української музики, яку молодь слухає замість російської.

А що відбувається за кордоном? Там теж різні шари. Старше покоління, яке опинилося в екзилі, – воно більше консервується, живе у своїх усталених звичках, але також відчуває себе українцями за межами батьківщини. Покоління 35–55 років – їм важко, але вони швидко зрозуміли, де опинилися, влаштувалися на роботу (часто нижче своєї кваліфікації), але при цьому підтримують українське: готові платити 70-100 євро за перегляд українського фільму, і зали повні.

Молодше покоління, до 35 років, дуже різне. З мого досвіду, багато хто з них спілкується між собою російською. Їм важче перейти на українську. Вони вже попрацювали у кав'ярнях, на прибираннях, у магазинах, і тепер не хочуть залишатися продавчинями після трьох років за кордоном – хочуть будувати професію, шукати новий шлях.

А є й інші історії. Наприклад, моя подруга, лікар-анестезіолог високої кваліфікації. Вона зрозуміла, що хоче працювати за фахом, але в Нідерландах це неможливо без мови. Вона три з половиною роки просто «лупала цю скалу»: вчила нідерландську, складала іспити, ходила на курси, працювала асистенткою стоматолога, подаючи інструменти, хоча в Україні була висококласною лікаркою. Але вона впевнено йде до мети. І її мета – це не збереження ідентичності – це намагання пристосуватися до нових умов за будь-яку ціну.

Підтримувати українську ідентичність в екзилі, як не дивно, приємніше. Коли перебуваєш в Україні, ти знаходишся всередині цього середовища і часто не помічаєш його особливостей. А перебуваючи за кордоном, з'являється потреба підкреслювати: «Я – не голландець, я українець». Починаєш шукати, що саме формує твою ідентичність, відкривати для себе власну культуру. Я зрозуміла, що багато українських традицій були мені невідомі, поки я жила в Україні. Тут, на відстані, я почала цінувати кожну дрібницю, пов'язану з українською культурою: розписувати яйця на Великдень, створювати витинанки, плести різдвяних павуків, готувати борщ для голландців і ділитися цими традиціями. Коли ти далеко, ти ще більше відчуваєш, хто ти є.

Чи спостерігаєте Ви зростання інтересу до українського мистецтва в Європі?

У Нідерландах інтерес до України був дуже сильним у перший рік війни, але згодом поступово зменшився, як це вже спостерігалось після Помаранчевої революції. Наразі все залежить від політичної ситуації. У великих європейських грантах мистецтву приділяється мало уваги, оскільки пріоритетами є права людини, рівність, екологія та психічне здоров'я. Українське мистецтво не завжди відповідає цим соціальним пріоритетам.

Я маю комерційну галерею і вже два роки беру участь у ярмарках за власний кошт. Українське мистецтво тут не купують. Мені пояснили, що голландців потрібно поступово знайомити з новим: вони не купують щось нове одразу, їм важлива сталість – побачити тебе кілька разів. Це складно, оскільки в Нідерландах існує своя специфіка. У Франції, Бельгії та Німеччині ситуація інша – там підтримують різні культури, а в Нідерландах культура захищає сама себе.

Чи маєте Ви фінансову або організаційну підтримку власних проєктів від держаних/недержавних організацій, що представляють Україну за кордоном?

Я знаю таких організацій небагато. Насправді, лише одну – Український інститут. Можливо, ще Посольство України в Нідерландах. Так, є дві інституції: посольство і Український інститут. Український інститут тут представлений однією людиною. Я теж подавалася на цю позицію, але вибрали іншу кандидатуру, і згодом я зрозуміла, що це добре: вона працювала в посольстві й знає, як функціонують державні інституції. Я б не витримала цієї бюрократії – нескінченних погоджень і нерозумних рішень, які треба приймати місяцями.

З ідеєю створення культурного центру я прийшла в посольство. Куди ще можна було йти? Я прийшла також до організації «Українці в Нідерландах» – діаспори, яка існувала тут ще до повномасштабної війни.

Посольство відреагувало дуже підтримуюче: «Робіть. Ми раді, що хтось хоче на власний кошт займатися нашою роботою». І попри жартівливий тон, вони справді багато допомогли. Юля Малиновська, яка тоді працювала в посольстві, а тепер представляє Український інститут у Нідерландах, сказала: «Грошей немає, але ви можете зробити виставку в посольстві». Їм була потрібна експозиція про війну, але без прямих зображень війни, бо в посольство приходять різні люди й мають фотографуватися у приміщенні.

Я взялася за кураторську роботу. Ми організували сильну виставку Олега Тістола. В одній кімнаті було двадцять одне зображення Ай-Петрі. На початку війни він не міг говорити – ні словами, ні мистецтвом. Все життя він малював, мав активну громадянську позицію, але раптом замовк. Проте не міг не творити. Тому щодня приходив у майстерню і малював Ай-Петрі як особисту мантру на перемогу. Він казав, що це має бути остання точка російської присутності в Україні. Щодня ця гора мала новий колір і настрій. Він створив понад чотириста Ай-Петрі – по одній щодня. Зрештою цей процес повернув його до творчості, і він розблокувався.

У сусідній кімнаті ми показали відеоарт молодої художниці – це було поєднання поезії, графіки, відео та музики. Вона розповідала про свої переживання: як бачила світ після війни, як сприймала Рим, як жила в Києві. Посольство запросило на відкриття послів, представників фондів і міністерств, і всі прийшли.

У чому Ви бачите ключову роль неформальних культурних просторів (як-от «Kashtanje» в Амстердамі) у підтримці української громади за кордоном?

Я заснувала «Kashtanje», тому що спостерігала, що відбувається тут під українським «маркером». Я побачила багато невдалих прикладів. На початку війни майже всі, кому не лінь, почали «користуватися» українським контекстом. Європа була дуже відкрита, і все українське одразу споживали. Я приходила на надзвичайно слабкі документальні фільми. Якби мене не запросили як

спеціального гостя, я б пішла. В Україні я б не витримала таких робіт. Але голландці сиділи, дивилися, аплодували. Таких ситуацій було багато.

Я усвідомила необхідність змінити репрезентацію України за кордоном. Потрібні експертиза, професіоналізм і високий рівень. Ми не повинні демонструвати низькоякісні культурні продукти, як обличчя України. Я відчула відповідальність: усі ми за кордоном виступаємо культурними дипломатами. Нас сприймають як представників країни. Я переконалася в цьому навіть у «Kashtanje»: одна людина залишила організацію через особисту ситуацію, і її партнер узагальнив цю подію на всіх українців.

Зрозумівши цю відповідальність, я вирішила створити центр, який показує високий рівень українського мистецтва і культури. Друге: багато українських інституцій хочуть колаборацій, але не знають, де шукати партнерів. Вони гуглять – і знаходять тих, хто зробив глянцева сайт, а не тих, хто справді створює мистецтво. Я хотіла створити інституцію, яка зможе напряму поєднати професіоналів із запитом європейських організацій.

Я розглядаю «Kashtanje» не як український дім у Нідерландах, а як українсько-нідерландський культурний центр – як зараз, так і в майбутньому, після завершення війни. Ми маємо не лише запрошувати українських митців до Нідерландів, а й організовувати поїздки нідерландців в Україну, щоб ознайомити їх із сучасним українським контекстом.

Також «Kashtanje» є простором, де українці зустрічаються, діляться досвідом та підтримкою, навчаються цілими родинами на майстер-класах та ворк-шопах.

Пані Маря'но, а що для Вас особисто зараз стало маркером української культури?

Коли відкрилася правда про Бучу, ми всі впали в жахливий стан. Чоловіки-художники замовкли – нуль рефлексії. А жінки почали активно творити. Завдяки їхнім роботам я переживала свою травму: їхній біль і мій біль ішли паралельно.

Я давно мріяла зробити виставку «Жіночі рефлексії на війну». У Нідерландах жодна галерея не взяла проєкт, але мені вдалося реалізувати його в Карлсруе (Німеччина). Це була дуже сильна виставка.

Для мене ці роки українська культура – це можливість проживати біль разом з моєю країною

Мистецтво не завжди є доступним для всіх, але багато залежить від того, як його презентують. Проєкт про Поліну Райко я створювала для старших людей, які майже не залишають своїх домівок. Я прагнула, щоб вони побачили її світ і спосіб проживання травми. Виставка стала для них подією: вони вперше користувалися VR-окулярами, переглядали фільми, залишалися надовго. Вони виходили натхненними і, можливо, трохи кращою версією себе. Для мене це є справжньою місією.

Мій чоловік, ізраїльтянин, часто наголошує: «Ми живемо в Амстердамі, місті, де є все: найкращі музиканти, театри, література світового рівня. Чому ми відвідуємо лише українські заходи? Коли почнемо користуватися всіма можливостями?» Я пообіцяла, що ми будемо чергувати відвідування різних подій.

Як у власній родині Ви намагаєтесь зберегти ідентичність?

Практики для збереження ідентичності дітей досить прості: читання українських книжок і перегляд українського контенту. Хочу додати про мій досвід виховання трьох дітей та двох онуків. Школа «Джерело» – це мережа українських шкіл у Нідерландах. Вони створюють навчальні матеріали й робочі зошити власноруч. Там була представлена творчість Ольги Кахідзе та зображення Поліни Райко. Вони працюють дуже професійно і дуже швидко реагують на виклики часу. Бібліотеці цієї школи можна позаздрити, мало яка родина може мати настільки повну бібліотеку вдома.

Для дорослих – це теж культурні центри: вони залучають і нідерландців, і українців цілими родинками. Я відвідувала курс першої медичної допомоги від

українського військового — ми вчилися накладати турнікети. Такі місця треба підтримувати й розвивати.

Ну і звичайно традиції родини – без цього, нажаль, не вдасться передати наші коди наступним поколінням за кордоном.